

Šplajt, Filip

Undergraduate thesis / Završni rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:974881>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-18**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

zir.nsk.hr

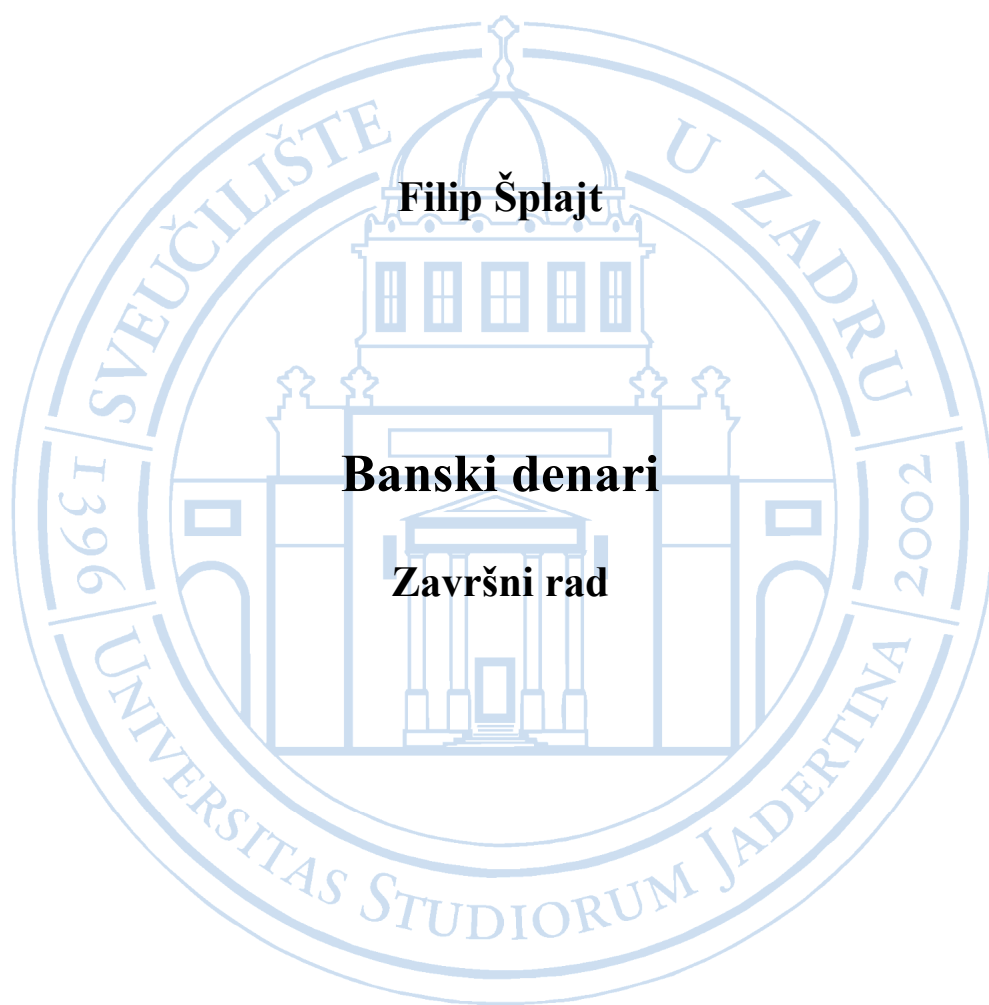

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJ

Sveučilište u Zadru

Odjel za arheologiju

Preddiplomski sveučilišni studij arheologije (jednopredmetni)

Zadar, 2018.

Sveučilište u Zadru
Odjel za arheologiju
Preddiplomski sveučilišni studij arheologije (jednopedmetni)

Banski denari

Završni rad

Student/ica:

Filip Šplajt

Mentor/ica:

Doc.dr.sc. Mato Ilkić

Zadar, 2018.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, Filip Šplajt, ovime izjavljujem da je moj završni rad pod naslovom Banski denar rezultat mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mogega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mogega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 12. listopada 2018.

SADRŽAJ

1. Uvod.....	3
2. Povijest istraživanja	4
3. Topografija.....	5
3.1. Nalazišta u Hrvatskoj.....	6
3.1.1. Zagreb	7
3.1.2. Rude	8
3.1.3. Poljančani.....	9
3.1.4. Batina	9
3.1.5. Vinkovci.....	10
3.1.7. Osijek	11
3.1.8. Sotin.....	12
3.1.9. Dugo Selo.....	12
3.1.10. Gora.....	13
3.1.11. Senj	14
3.1.12. Bribir	14
3.2. Nalazišta u Bosni i Hercegovini	14
3.2.1. Bihać	15
3.2.2. Brdari	16
3.2.3. Kalata	16
3.2.4. Klobuk.....	17
4. Povijesni okvir	17
4.1. Razlog nastajanja banskog denara.....	17
4.2. Nazivi banskih denara	18
4.3. Početak kovanja banskih denara.....	19
4.4. Kraj kovanja banskih denara	21

4.5.	Novčane reforme Bele IV.....	22
4.6.	Kovnice banskih denara.....	23
4.7.	Problemi datiranja banskih denara	25
4.8.	Uloga banskih denara	26
4.9.	Imitacije banskih denara.....	26
5.	Upotreba banskih denara.....	27
5.1.	Trgovina.....	27
6.	Ikonografija.....	28
6.1.	Avers.....	29
6.1.1.	Natpisi na aversu.....	33
6.2.	Revers	34
6.3.	Tipovi banskih denara	36
6.4.	Sigle banskih denara.....	41
6.5.	Banski denari za vrijeme vladavine Stjepana V.	45
6.6.	Banski denari za vrijeme Karla I. Roberta	48
6.7.	Banski denari za vrijeme hercega Stjepana i bana Nikole Banića	48
6.8.	Bagatini.....	49
6.8.1.	Bagatini za vrijeme kralja Ladislava IV.	50
6.8.2.	Bagatini za vrijeme kralja Andrije III.	50
7.	Zaključak.....	51
8.	Popis literature	52
9.	Sažetak	54
10.	Abstract	55

1. Uvod

Banski denar je novac srednjovjekovne Slavonije 13. i 14. stoljeća koji je izrazito bitan za ekonomiju i povijest toga prostora. Potaknuo je ekonomski rast te je politički pokazivao autonomiju tadašnje Slavonije, pošto je novac smio kovati samo herceg ili ban. Kovan je od vrlo dobrog srebra. Banski denari imaju puno varijacija koje su ovisile o određenom banu ili hercegu koji je u to vrijeme upravljao Slavonijom.

U stručnoj literaturi ovaj novac je poznat po puno naziva, a često je i u povijesnim zapisima zabilježen drugačije.

Stariji istraživači, poput Ćire Truhelke i Karla Nubera, su napisali opširne monografije o banskim denarima dok se u novije vrijeme istraživači Aleksandar Benažić, Mira Kolarić-Dimitrijević, Robert Smajlagić i ostali, bave samo određenim aspektima banskih denara poput ikonografije ili ukratko, u svojim djelima, upoznaju čitatelja s ovim novcem. Zbog toga je jedan od ciljeva i ovog rada, ukratko dati cjelovitu sliku banskih denara koristeći se novijim istraživanjima, uz spoznaje starih. Daljnji ciljevi su dati kratak pregled istraživanja banskih denara, nalazišta, ikonografije te prikazati njihovu povijesnu i ekonomsku važnost. To ću nastojati izložiti uz što veću količinu slikovnog materijala kako bi čitatelj mogao shvatiti ikonografiju banskih denara te promjene na njoj za vrijeme različitih vladara.

2. Povijest istraživanja

Banski denari su uglavnom pronalazeni izvan konteksta u pojedinačnim primjercima. Nalazili su ih često lokalci i arheološki entuzijasti te ih donirali ili prodavali muzejima. U skladu s time prva istraživanja o banskim denarima su provedena na muzejskim zbirkama te su se istraživači poput Brunšmida, Metcalfa i drugih, o kojima će biti riječ, služili uglavnom ovim materijalom. Poznata su i imena najplodnijih sakupljača banskih denara poput K. Tomljenovića i L. Polutanovića.¹

Prve osobe koje su se počele detaljnije znanstveno baviti banskim denarima su bile Ćiro Truhelka, monografijom „*Slavonski banovci*“ te Karl Nuber svojim radom „*Prinos kronologiji slavonskih novaca*“. Truhelka je načinio katalog različitih vrsta banskih denara. Nuber je također tipološki proučavao banske denare, ali je i dodatno računao razlike u težini pojedinih tipova. Nuber je isto tako datirao ostave banskih denara koje su mu tada bile dostupne oslanjajući se na sigle.²

Od starijih istraživača također treba spomenuti Josipa Brunšmida koji je obradio banske denare u svom djelu „*Najstariji hrvatski novci*“ te Ivana Rengjea sa svojim dijelom „*Početak kovanja slavonskih banovaca*“. Brunšmid je mislio napraviti sustavni katalog banskih denara, međutim od toga je odustao, ali je zato vodio dokumentaciju zagrebačke zbirke na način da je na kartice precizno crtao reverse banskih denara i bilježio transkripcije legenda na aversu čime ih je podijelio na 402 vrste i podvrste denara i obola.³

Ćiro Truhelka, Karlo Nuber i Ivan Rengjeo su se koristili građom Arheološkog muzeja u Zagrebu pri izradi svojih djela.

Nakon njih, banskim denarima se bavio Ivan Mirnik u djelu „*Skupni nalazi slavonskih banovaca u numizmatičkoj zbirci Arheološkog muzeja u Zagrebu*“.

Čak su i strani autori pisali o banskim denarima poput Davida Michaela Metcalfa koji ih je obradio u dijelu „*Coinage in the Balkans*“. Iako nije mogao dobiti uvid u građu arheološkog muzeja kada je pisao svoje djelo, zato što je bila u trezoru u Praškoj ulici, ipak nije odustao pa se oslonio na inventarne knjige.⁴

¹ D. M. METCALF, 1966, 132.

² D. M. METCALF, 1966, 148.

³ I. MIRNIK, 1991.-1992, 185.

⁴ I. MIRNIK, 1991.-1992, 184.

3. Topografija

Banski denari su se bili namijenjeni slavonskom dijelu tadašnje Hrvatske.⁵ Od 13. st. prostor današnje sjeverne Hrvatske se počinje nazivati Slavonijom. Granice tadašnje Slavonije bile su na prostoru između Drave i Gvozda⁶ (slika 1.). Južni dio Slavonije tada je obuhvaćao i prostore Banja Luke i Bihaća.⁷

Kao dokaz, da su granice uistinu bile tamo, Truhelka uzima dokument kojim ban Stjepan 1252. potvrđuje križevačke privilegije. U tom dokumentu se navodi da Križevčani nisu dužni ići s banskom vojskom preko Drave ili Gvozda. To znači da te dvije lokacije stvaraju granicu i ban nema ovlasti izvan nje. Sljedeći dokaz je u izjavi generalne kongregacije 1278. u kojoj se spominje da banski sudac u komisiji preko Gvozda ne smije tražiti *descensus* odnosno putne zalihe koje mu narod mora dati.⁸

Slika 1. Karta Hrvatske u 13. st. (G.KRASNOV, 1980, 5)

Brunšmid je banske denare u zbirci Arheološkog muzeja u Zagrebu podijelio na osam skupnih nalaza novca : Zagreb, Rude, Sokolovac, Mitrovica, Slavonija, Poljančani, Brdari i Metlika.⁹

⁵ M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, 2013, 11.

⁶ I. RENGJEO, 1939, 4.

⁷ Č. TRUHELKA, 1897, 8.

⁸ Č. TRUHELKA, 1897, 7.

⁹ I. MIRNIK, 1991.-1992, 185.

Danas je poznato preko četrdeset ostava, koje nabroja Mirnik, a potječu iz Rumunjske, Srbije, Mađarske, Slovenije, Hrvatske i Bosne i Hercegovine.¹⁰ Iako se po ovome doima da se ostave često nalaze, ipak je ova vrsta nalaza u manjini te se većinom pronalaze pojedinačni primjerci banskih denara.

Metcalf je smatrao da se banski denari ne javljaju na istočnom dijelu Slavonije zbog male populacije te je smatrao da je ovaj dio Slavonije bio bez važnih trgovačkih ruta.¹¹ Danas se pronalazi sve više banskih denara na prostoru istočne Slavonije iako su to uglavnom pojedinačni nalazi. Primjer takvih novih nalaza bi bili banskih denari iz Vinkovaca koji još nisu objavljeni, a koji su obrađeni dalje u tekstu.

3.1. Nalazišta u Hrvatskoj

Banski denari su pronalazeni skupno i pojedinačno. Od skupnih nalaza su: Zagreb, Rude kod Samobora, Poljančani kod Bjelovara, Zgruti kod Pitomače, Batina kod Kutine te Bribir. Pojedinačno su nađeni u Donjem Miholjcu, Vinkovcima, Andrijaševcima kod Vinkovaca, Osijeku, Nijemcima, Sotinu, Bjelovaru, Dugom Selu, Gori, Novigradu Podravskom, Kalniku, Vrginmostu u blizini Karlovca, Čakovcu kod Josipdola, Karlobagu te Senju (slika 2.).

Neke od ovih nalazišta s banskim denarima, poput Donjeg Miholjca,¹² Karlobaga,¹³ Vrginmosta,¹⁴ Čakovca¹⁵ i drugih, nisam obradio, pošto istraživači koji ih spominju nisu donijeli i njihove ilustracije.

¹⁰ I. MIRNIK, 1991.-1992, 185-188.

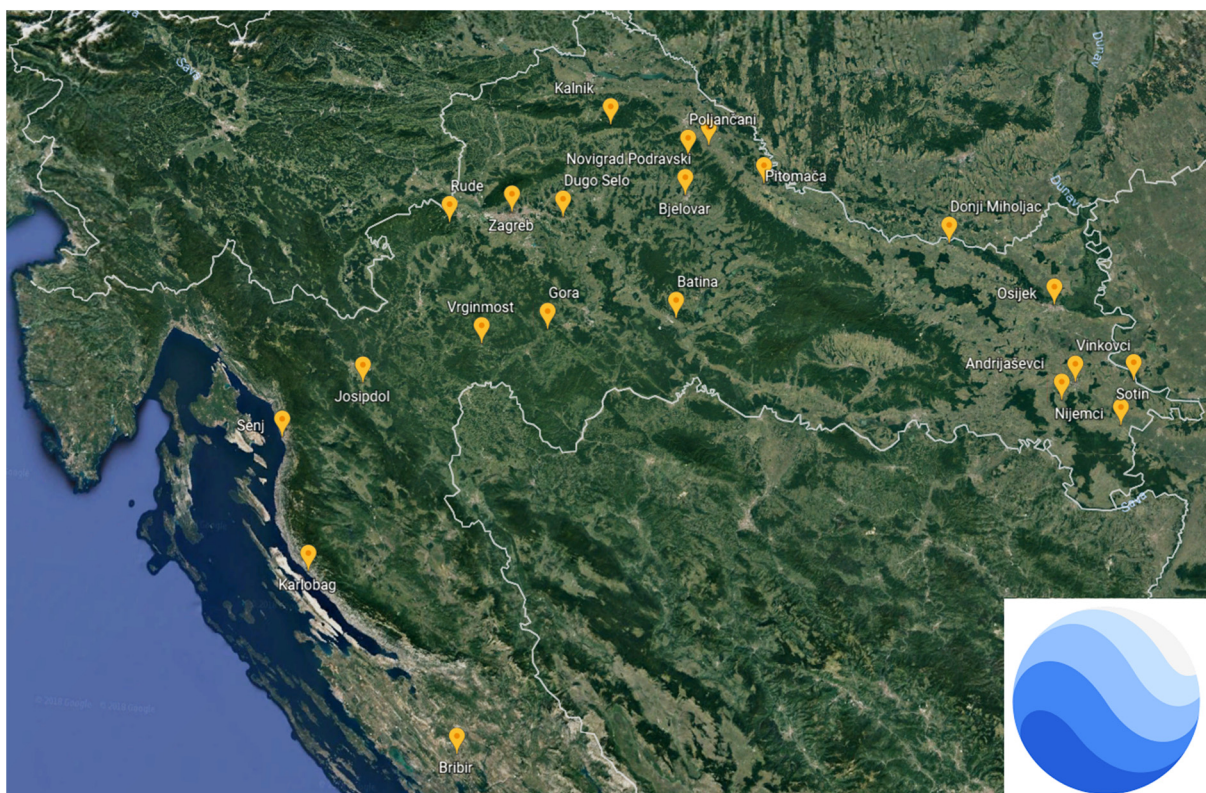
¹¹ D. M. METCALF, 1966. 131.

¹² I. MIRNIK, 1991.-1992, 187.

¹³ D. M. METCALF, 1966. 159.

¹⁴ D. M. METCALF, 1966. 159.

¹⁵ D. M. METCALF, 1966. 159.

Slika 2. Karta pojedinačnih i skupnih nalaza banskih denara u Hrvatskoj

3.1.1. Zagreb

Pri kopanju kuće u Zagrebu pronađeno je više primjeraka banskih denara što iznosi Mirnik. Dva primjerka denara s ovog nalazišta se danas nalaze u Arheološkom muzeju u Zagrebu. Metcalf je iznio mogućnost da bi se moglo raditi o skupnom nalazu, međutim pitanje je koliko je banskih denara uopće pronađeno na ovome lokalitetu te koliko novca čini ostavu. Obje kovanice banskih denara u Arheološkom muzeju u Zagrebu se datiraju u vrijeme Bele IV. te Mirnik smatra da nisu bila dugo u optjecaju i smatra da su skrivene 1270. g. (slika 3.).¹⁶

Slika 3. Banski denari kovani za vrijeme Bele IV. iz ostave u Zagrebu (I.MIRNIK, 1991.-1992, 233)

¹⁶ I. MIRNIK, 1991.-1992, 188.

3.1.2. Rude

Ostava u Rudama je otkrivena 1910. i sadržavala je 300 banskih denara koji su bili u keramičkom loncu te su završili u Arheološki muzej u Zagrebu. Metcalf je napravio tablicu kojom je prikazao koliko je tipova u ostavi bilo i pod kojim se inventarnim brojem vode u muzeju (slika 4.).¹⁷

Variety	Number Type	Inscription and secret-marks	Quantity	Accession-numbers, and comments
R1	1	REGIS	1	20021
R2	2	REGIS	1	25075
R3		LEGIS	1	21077; ? irregular issue
R4	3	☉	2	21015, 21024
R5		REGIS	1	21051; ? irregular
R6	4	☉	3	21005, 21099, 21119
R7	5	☉	1	21135; ? irregular
R8		☉	4	21138-40, 21142
R9		☉, ✕, ☉	1	21144; ? irregular
R10		✕, ☉	1	21154; ? irregular
R11		✕, ☉	3	21160-62
R12		✕, ☉	7	21166-72
R13		✕, ☉	53	21174, 21179-210, 21212-15, 21218-35
R14		✕, ☉	14	21236-39, 21241-52
R15		✕, ☉, • behind head	2	21255-56
R16		✕, ☉, •• behind heads	5	21258-62
R17		✕, ☉, • •	1	21263
R18		✕, ☉, • •	7	21264-70
R19		✕, ☉	26	21274, 276, 277, 279-82, 284-91, 293, 302-04, 306-10, 318, 320
R20		✕, ☉, V behind heads	2	21315-16
R21		✕, ☉	17	21325-26, 328-31, 335-36, 342, 349-50, 356, 359-60, 369, 372, 375
R22		✕, ☉	1	21377; ? irregular
R23		✕, ☉, S B	1	21378; ? irregular
R24		✕, ☉, R S	1	21382
R25		☉, ✕	4	21390-93
R26	6	☉, ✕	22	21394, 397-407, 412-21
R27	7a	☉, ✕	1	21422
R28		☉, ✕, ••, behind heads	6	21423-28
R29		✕, ☉, ••, J R	1	21430
R30		✕, ☉	2	21477-78
R31		✕, ☉	68	21480-82, 484-86, 493-544, 546-55
R32		Ibid., without ✕	2	21556-57
R33		Ibid., ☉	1	21558; ? irregular
R34	(I)	•, KEX, ✕, ☉	1	20910
R35		••, DUX	1	20906
R36		••, REGIS, ✕, ☉	1	20905
R37		✕, REX, ••, ☉	1	20999. Obol, 0.579 g. n.

Slika 4. Tablica s inventarnim brojevima, siglami i količinom banskih denara iz ostave u Rudama (D.M.METCALF, 1966, 154)

¹⁷ D. M. METCALF, 153-154.

3.1.3. Poljančani

U ostavi u Poljančanima je pronađeno više od 210 banskih denara 1899. g. (slika 5.), koje je Brunšmid razdjelio prema vrstama tj. na 101 vrstu denara i poludenara. Od ove ostave 114 primjeraka denara je dokumentirano da se nalazilo u muzeju. Velik dio nalaza je otkupio Karl Nuber te ih muzej nije uspio ponovno pribaviti.¹⁸

Metcalf je kasnije ostavu koju je Brunšmid klasificirao, umjesto na Brunšmidovu 101, podijelio na 27 vrsta.¹⁹

Slika 5. Dio ostave banskih denara u Poljančanima (I.MIRNIK, 1991.-1992, 244)

3.1.4. Batina

Dio banskih denara iz Batine bili su dio zbirke Margite Wimenthal i samo nam inventarna knjiga Arheološkog muzeja u Zagrebu govori da je ovaj novac iz Batine. Nije poznato kako je gospođa Wimenthal došla do ovog novca.

¹⁸ I. MIRNIK, 1991.-1992, 198-199.

¹⁹ I. MIRNIK, 1991.-1992, 200.

Kasnije je otkrivena ostava u Batini na lokalitetu Večko polje. Otkriven je 61 banski denar iz vremena Stjepana V. i Ladislava IV (slika 6.).²⁰

Slika 6. Dio ostave banskih denara iz Batine (I.MIRNIK, 1991.-1992, 233)

3.1.5. Vinkovci

U Vinkovcima je pronađeno pet primjeraka banskih denara koji nažalost još nisu objavljeni, ali mi je Gradski muzej Vinkovci dozvolio korištenje ove građe. Ovi su nalazi pojedinačni te nisu pronađeni u arheološkim istraživanjima. Među ovim banskim denarima postoje neki koji su jako oštećeni, no i oni koji su izuzetno dobro očuvani. Ovi primjerci su pronađeni na lokacijama Jošine i Malat u Vinkovcima (slika 7.)

²⁰I. MIRNIK, 1991.-1992, 188.

Slika 7. Primjer banskog denara s lokacije Jošine lijevo (foto Hrvoje Vulić, 2.8.2018.), te primjer banskog denara pronađenog na lokaciji Malat desno (foto Hrvoje Vulić, 2.8.2018.)

3.1.6. Andrijaševci

Među građom Gradskog muzeja Vinkovci se nalazi i banski denar koji je nije potpun, već je pronađen samo dio, a pronađen je na andrijaševačkom groblju. (slika 8.)

Slika 8. Dio banskog denara iz Andrijaševaca (foto Filip Šplajt 2.8.2018.)

3.1.7. Osijek

Pojedinačni nalazi su pronalazeni u okolici Osijeka u poljima, a često ih je pronalazio izvjesni gospodin Liska.²¹

²¹ D. M. METCALF, 1966, 132.

3.1.8. Sotin

Srednjovjekovnim Sotinom su kolale razne emisije novca među kojima su bili i banski denari. Dokaz tome su dva primjerka navedena u ovom radu od kojih je jedan primjerak banski denar iz razdoblja Bele IV., odnosno iz vremena upravljanja hercega Stjepana i bana Stjepana Gutkelda Slavonijom (slika 9.),²² dok se drugi datira se između 1270. i 1272. te ga možemo smjestiti u vremenski okvir vladavine kralja Stjepana V. i banovanja Ivančina Pektara, a pronašao ga je Mato Ilkić u svom vinogradu²³ (slika 10.).

Slika 9. Primjer banskog denara iz razdoblja Bele IV (M. ILKIĆ, 2010a, 396)

Slika 10. Banski denar za vrijeme vladavine Stjepana V. (M. ILKIĆ, 2010b, 62)

3.1.9. Dugo Selo

Prilikom istraživanja crkve sv. Martin,a na brdu Martin breg kod Dugog Sela, pronađen je banski denar (slika 11.). Točnije, pronađen je na prostoru temelja mlađe sakristije crkve, u jednoj grobnoj zapuni, iznad kostura djeteta s kojim zajedno čini grobnu cjelinu. Ovaj banski denar se prema Juraju Belaju može smjestiti u vrijeme vladavine kralja Karla I. Roberta i banovanja Stjepana IV. Babonića. Postavlja se

²² M. ILKIĆ, 2010a, 387

²³M. ILKIĆ, 2010b, 62

pitanje, je li ovaj denar prvotno bio u ovom grobu ili je u njemu naknadno završio prilikom njegovog kopanja.²⁴

Slika 11. Denar kovan za vrijeme Karla I. Roberta i bana Stjepana IV. Babonića (J.BELAJ, 2007, 142.)

3.1.10. Gora

Prilikom istraživanja crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije pronađen je banski denar (slika 12.). Belaj ga datira u vrijeme vladavine Ladislava IV. te spominje da je kao i ostali novac pronađen u jednom od grobova, i da ga treba vezati uz templare.²⁵

Slika 12. Denar kovan za vrijeme Ladislava IV. (J.BELAJ, 2010, 137.)

²⁴ J. BELAJ, 2007, 141-142.

²⁵ J. BELAJ, 2010, 136-137.

3.1.11. Senj

Prema mentoru ovoga rada, profesoru Mati Ilkiću, u arheološkim istraživanjima u Senju je pronađen jedan primjerak banskog denara koji u vrijeme pisanja ovoga rada nije objavljen.

3.1.12. Bribir

Na Bribirskoj glavici kod crkve sv. Marije na Dolu je 1961. g. pronađen skupni nalaz novca iz 14. st. Od 68 pronađenih kovanica, četiri su banski denari, a mogu se podijeliti na denare (slika 13.) i poludenare (slika 14.).²⁶

Slika 13. Denar kovan za vrijeme Karla I. Roberta i bana Stjepana IV. Babonića, 1310.-1316.(T. ŠEPAROVIĆ, 2011, 227.)

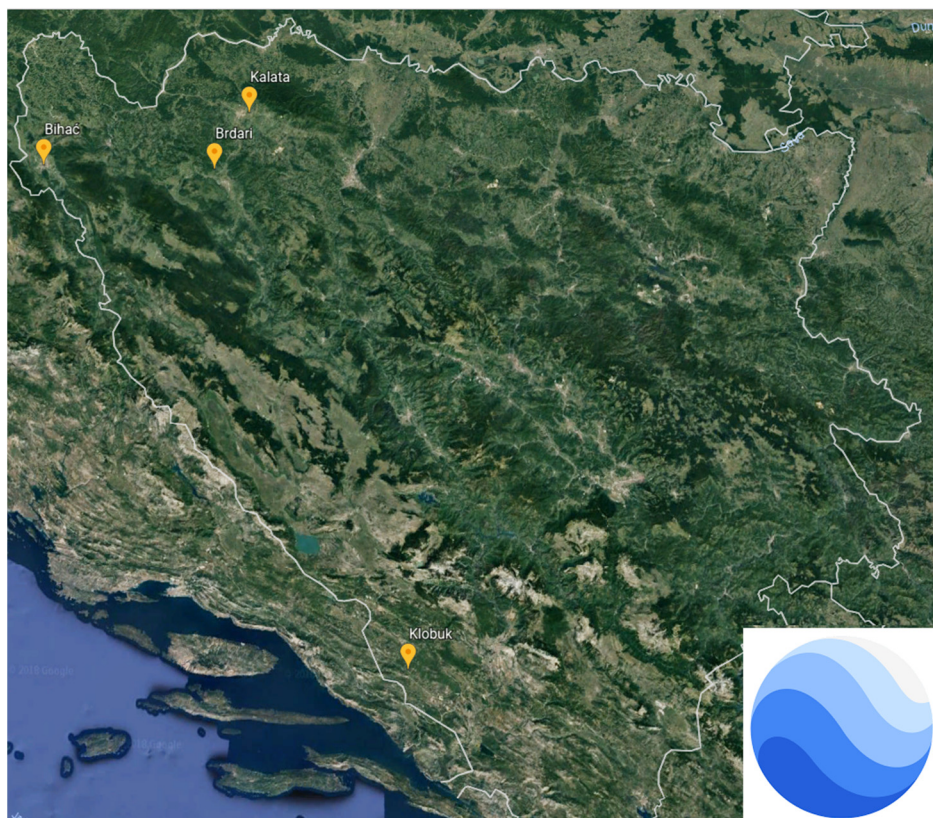

Slika 14. Poludenar kovan za vrijeme Karla I. Roberta i bana Mikca Mihaljevića, 1325-1343.(T. ŠEPAROVIĆ, 2011, 227.)

3.2. Nalazišta u Bosni i Hercegovini

Skoro svi pronađeni banski denari na području Bosne i Hercegovine otkriveni su u sklopu ostava. Riječ je o Bihaću, Brdarima kod Prijedora te Kalatama kod Prijedora. Jedini za sada pojedinačni nalaz banskoga denara potječe navodno iz Klobuka kod Ljubuškoga (slika 15.).

²⁶ T. ŠEPAROVIĆ, 2011, 215-227.

Slika 15. Karta nalaza banskih denara u Bosni i Hercegovini

3.2.1. Bihać

Nalazi ostave iz Bihaća su, kao i oni iz Batine, bili dio zbirke Margite Wimenthal prije nego što su završili u Arheološkom muzeju u Zagrebu.²⁷ Ostava je otkrivena 1933. g. te nije poznato koliko je točno banskih denara pronađeno u ostavi.²⁸

Od ove zbirke 32 banska denara, koji pripadaju ostavi iz Bihaća, se nalaze u Arheološkom muzeju u Zagrebu, a od njih je 11 datirano u doba bana Stjepana IV. Babonića (1310.-1316.), 10 u doba bana Ivana Babonića (1316.-1322.), te 2 u vrijeme bana Mikca Mihaljevića(1325.-1343.).²⁹ Kasnije Mirnik ispravlja ovu tvrdnju. Zaključuje kako je od ove ostave zapravo 25 banskih denara u Zagrebačkom muzeju, kao i prije 11 za vrijeme bana Stjepana IV. Babonića, 10 za vrijeme bana Ivana Babonića, te 4 od bana Nikole sina Omodejeva (slika 16.).³⁰

²⁷ I. MIRNIK, 1991.-1992, 200-201.

²⁸ I. MIRNIK, 1993, 56-57.

²⁹ I. MIRNIK, 1991.-1992, 200-201.

³⁰ I. MIRNIK, 1993, 56.

Slika 16. Dio banskih denara pronđenih u Bihaću (I.MIRNIK, 1993,59)

3.2.2. Brdari

Blago iz Brdara je otkrio lokalni pastir i sadržavalo je 1198 srebrnjaka i datirano je prije sredine 14. st., a dva banska denara su završila u Arheološkom muzeju u Zagrebu. Denari su kovani za vrijeme kralja Stjepana V. i Ivačina Pektara kojeg Mirnik spominje kao Joakima Pectarija, te Andrije III. i Karla Roberta čiji su denari najzastupljeniji u ovoj ostavi.³¹ Prema Truhelki jedan banski denar u ostavi je na sebi imao natpis [C]ROhACIA (slika 17.) što je Truhelka protumačio kao ime Hrvatske.³²

Slika 17. Natpis na jednom primjerku banskog denara iz ostave u Brdarima (Ć.TRUHELKA, 1987, 56)

3.2.3. Kalata

Ostavu je otkrio lokalni seljak u svom vrtu te ju je otkupio Arheološki muzej u Zagrebu. J. Klemenc, koji je dokumentirao ovu ostavu, datirao ju je oko 1318. g., odnosno u vrijeme vladavine kralja Karla Roberta. Ostava je sadržavala 28 denara od koji je 13 bilo kovano za vrijeme bana Stjepana IV. Babonića, a 15 za vrijeme bana Ivana Babonića.³³

³¹ I. MIRNIK, 1991.-1992, 201.

³² Ć.TRUHELKA, 1987, 56

³³ I. MIRNIK, 1991.-1992, 198.

3.2.4. Klobuk

Smatra se da je ovaj denar pronađen u Klobuku u Hercegovini, a danas se čuva u Muzeju samostana sv. Ante na Humcu. Smješta se u vrijeme vladavine Andrije III. i banovanja Stjepana Babonića.³⁴

4. Povijesni okvir

U doba Arpadovića u Ugarskoj su se počeli kovati srebrene denari. S dopuštanjem Arpadovića kovani su i banski denari koji su bili namijenjeni slavonskom dijelu tadašnje Hrvatske.³⁵

Prvi hrvatski novac kovao je herceg Andrija II. koji je kasnije postao hrvatsko-ugarski kralj. Kovao ga je između 1196. i 1204. po uzoru na frizatik, a ti novci su se zvali hrvatski frizatici.³⁶

Banske denare su kovali banovi i hercezi. Banovi nisu kovali novac kao osobno pravo, već kao kraljevi zastupnici. Dokaz tomu možemo naći u listini Bele IV. 1256. g. gdje se to izričito spominje. Nadalje, ban nije mogao raditi s kovnicom što je htio, nego je za to morao tražiti dozvolu plemstva.³⁷

4.1. Razlog nastajanja banskog denara

Od početka 12. st. u Europi se novac počeo obnavljati, odnosno od starog novca se kovao novi novac što se događalo jednom godišnje. Taj novac je bio lakši i lošiji što je naštetilo trgovini i ekonomiji općenito, ali je vladaru davalo velike prihode.³⁸ Razlog tomu je što se stari novac mijenjao na način da zamijene tri stara novca za dva nova³⁹ pa je vladar dobivao veliku količinu novca odnosno srebra.

Također, obnavljanjem novca, njegova zakonski propisana vrijednost nije se više poklapala s njegovom pravom vrijednosti.⁴⁰ Mjenjači novca bi ga donosili na trgove i određen broj dana su mijenjali stari novac

³⁴ N. ČULJAK, J. ŠUĆUR, 2010, 29.

³⁵ M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, 2013, 11.

³⁶ M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, 2013, 11.

³⁷ Č. TRUHELKA, 1897, 5.

³⁸ I. RENGJEO, 1939, 5.

³⁹ Č. TRUHELKA, 1897, 11.

⁴⁰ I. RENGJEO, 1939, 5.

za novi. Nakon zadnjeg dana, stari novac više nije vrijedio. Komornici su čak imali pravo pretresati kuće građana na koje se sumnjalo da sakrivaju stari novac.⁴¹

Zbog toga su se preferirale emisije novca koje su bile čišće poput frizatika. Kako bi se spriječilo kolanje stranih valuta odnosno frizatika, Andrija II., koji je u to vrijeme bio herceg počeo je 1196. kovati imitacije frizatika što su ostali slavonski banovi i hercezi nastavili.⁴²

Međutim, kao i ostali novac, hrvatski frizatici su iz godine u godinu postajali lošiji zbog obnavljanja. Taj problem je riješio Bela IV. uvodeći promjene u novčarstvu te se u njegovo vrijeme počeo koristiti banski denar koji je zamijenio frizatik i nije postajao lošiji tijekom vremena.⁴³

4.2. Nazivi banskih denara

Banski denari su se nazivali *moneta banalis* i *denarius banalis*.⁴⁴ Također su se nazivali *denarii Zagradienses* i *moneta usualis*. U znanstvenoj literaturi uvriježen je naziv slavonski banovci⁴⁵, slavonski novac,⁴⁶ ili banski denari.

U povijesnim listinama se prvo spominju kao „*quadraginta marcasin monetis domini regis*“ čime se razlikuju od frizatika i ugarskog novca.⁴⁷

Nakon što je kovnica prenesena u Zagreb iz Pakraca, gdje su se prvo banski denari kovali, 1260. g., banskim denarima se mijenja naziv te se sada nazivaju zagrebački denari, odnosno „*denarii zagradienses*“, a u ispravama ih se sada direktno naziva banskim denarima, odnosno „*denariis banalibus*“ te ih i banovi zovu svojim novcem.⁴⁸

Od 1310. g. najčešći naziv za ovaj Slavonski novac je banski denar, a u ispravama se zna dogoditi da ga spominju kao zagrebački i banski novac zajedno. Među posljednjima ga spominje Ludovik I. koji je

⁴¹ Č. TRUHELKA, 1897, 11.

⁴² I. RENGJEO, 1939, 5.

⁴³ I. RENGJEO, 1939, 6.

⁴⁴ M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, 2013, 13.

⁴⁵ I. RENGJEO, 1939, 7.

⁴⁶ G. KRASNOV, 1980, 9.

⁴⁷ I. MIRNIK, 1991.-1992, 183.

⁴⁸ I. MIRNIK, 1991.-1992, 183-184.

ukinuo njegovo kovanje, i to kao banski denar „*denariorum banalium*“. Banski denari se spominju čak i nakon prekida njihovog kovanja 1383. g.⁴⁹

4.3. Početak kovanja banskih denara

Banski denari nisu mogli biti kovani prije 1217. g. i za vrijeme trajanja ove godine. Dokaz tomu je povelja Andrije II. iz 1217., odnosno njezin prijepis iz 1272. koji se danas čuva u Nadbiskupskom arhivu u Zagrebu (slika 18.), u kojoj Andrija II. govori da u Slavoniji nikada nije kovan kraljevski novac, a ako i bude kovan, narod Zagreba neće moći biti prisiljen koristiti se njime, a kraljevski mjenjači ne smiju dolaziti mijenjati novac koji se bude koristio za kraljevski novac. Kazna za nepoštivanje ove povelje od strane mjenjača, bio je zatvor i zapljena svega što se kod počinitelja nađe.⁵⁰ Ova povelja se kasnije odnosila i na banske denare.

Slika 18. Prijepis povelje Andrije II. iz 1272. (M. KOLARIĆ-DIMITRIJEVIĆ, 2013, 12)

Među istraživačima prevladava mišljenje da se početak kovanja banskih denara treba vezati za Belu IV. (1235.-1270.), no postavlja se pitanje kada točno. To pitanje je dovelo do raznih mišljenja. Neki od njih,

⁴⁹ I. MIRNIK, 1991.-1992, 184.

⁵⁰ M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, 2013, 11-12.

poput Brunšmida, smatraju da su banski denari mogli biti kovani tek od druge polovine vladanja Bele IV. te da nema dokaza da su kovani prije toga.⁵¹

Bela IV. je 1237. g. ukinuo obnavljanje novca te novac više nije bio lošiji kao kad se od starog novca kovao novi. Upravo zbog ovog događaja su David Michael Metcalf,⁵² Martin Dimnik i Julijan Dobrinić⁵³ zaključili da se nakon 1237. g. kuju banski denari.

Pošto je Bela IV. za vrijeme svoga vladanja proveo više novčanih reformi, Gjuro Krasov smatra da se početak banskih denara treba povezivati sa sedmodenarskim porezom čime bi banski denari prvo bili kovani za vrijeme bana Stjepana Gutkelda koji je banovao od 1248. do 1260., s time da se sedmodenarski porez prvi put spominje 1255. g.⁵⁴

Zbog mnogih razloga, poput složenosti ove teme te novih promišljanja, razni znanstvenici mijenjaju svoja prvotna mišljenja. Tako recimo Rengjeo u početku smatra da se banski denari počinju kovati tek od 1255. g.,⁵⁵ međutim kasnije mijenja mišljenje te smatra da se banski denari počinju kovati u početku vladavine kralja Bele IV. i hercega Kolomana poslije 1237. g.⁵⁶

Osim raznih novčanih reformi neki istraživači se pozivaju na povijesne dokumente. Rengjeo, kao jedan od dokaza ranog kovanja banskog denara, uzima povelju Bele IV. iz 1242. kojom je Zagrebu dodijelio status slobodnog kraljevskog grada. Tom su poveljom između ostaloga uređene novčane kazne za razne zločine poput ranjavanja i ubojstva iz nehaja. Rengjeo je iz tih novčanih kazni dobio uvid u način računanja u prvoj polovici 13. st. On smatra da je način računanja u 13. st. isti kao i u drugo polovici 13. st. što po njemu dokazuje da se novac i njegova vrijednost nije mijenjala, odnosno da su banski denari bili u upotrebi 1242. g. kada je napisana ova povelja.⁵⁷

Rengjeo, kao dokaz u prilog korištenja banskih denara 1242., uzima još jednu povelju Bele IV. izdanu iste godine kojom potvrđuje privilegije gradu Varaždinu. U toj povelji se spominju denari i poludenari. Frizaški novac, odnosno frizatici, nisu imali poludenare, međutim za vrijeme Bele IV. u slavonskoj kovnici su se kovali poludenari, a kovani su još i prije njega od 1204. do 1226. što je prema Rengjeu dokaz da je novac, spomenut u ovoj povelji, autonoman slavonski novac.⁵⁸ Rengjeo nadalje iznosi mogućnost da je novac kovan čak i ranije pošto je 1241. i 1242., kada su povelje napisane, u Hrvatskoj

⁵¹ J. BRUNŠMID, 1903, 183.

⁵² D. M. METCALF, 1966, 131-147.

⁵³ M. DIMNIK, J. DOBRINIĆ, 2008, 22.

⁵⁴ G. KRASNOV, 1980, 9.

⁵⁵ I. RENGJEO, 1936, 10.

⁵⁶ I. RENGJEO, 1939, 7-13.

⁵⁷ I. RENGJEO, 1939, 10-11.

⁵⁸ I. RENGJEO, 1939, 12.

bila provala tatara te se novac zbog nesigurnosti u Slavoniji vjerojatno nije kovao, a pošto Varaždinska povelja spominje poludenare koje frizatici nisu imali, moguće je da je novac bio kovan još i prije za vrijeme vladavine hercega Kolomana. On je vladao Slavonijom pod Belom IV. od 1235. do 1241. g. Međutim na prvim slavonskim denarima se ne spominje ime hercega Kolomana, a pisani dokumenti ne spominju njegovo kovanje novaca.⁵⁹

S druge strane, tek 1256. u listini kralja Bele IV. možemo prvi put naći prvi pisani spomen o kovnici „s onu stranu Dunava“.⁶⁰ To bi moglo značiti da početak kovanja banskih denara nikako ne možemo staviti prije ove godine. Za ovo razmišljanje se zalaže Truhelka.⁶¹

Postoji mogućnost da su se banski denari počeli kovati za vrijeme banovanja Stjepana Gutkelda 1248. do 1260. Ovo mišljenje navodi Bože Mimica, te smatra da mu je to omogućeno tako što mu je Bela IV. dao pravo da otvori rudnik u Pakracu gdje je i potvrđena kovnica banskih denara.⁶²

Nakon provale Mongola 1241. i 1242. g. na prostore Ugarske i Hrvatske, trebalo je vremena da se Hrvatska oporavi. Mirnik je taj događaj uzeo kao argument da se banski denari kuju tek od 1250. nakon oporavka od napada Mongola.⁶³

4.4. Kraj kovanja banskih denara

Kraj kovanja banskih denara pripisuje se dvijema osobama, kralju Ludoviku I. i kraljici Mariji. Njih dvoje su nastojali smanjiti moć plemstva i ukinuti pravo da Hrvatska kuje svoj samostalni novac pošto mađarski novac nije smio cirkulirati u Hrvatskoj, a ni Ugarski kralj nije imao direktnu vlast nad kovnicom banskih denara.⁶⁴

Prema Ladislavu Korčmarošu, u pisanim izvorima se banski denari zadnji put spominju 1349. g. u izvještaju Zagrebačkog kaptola banu Nikoli. Međutim banski denari su se morali i dalje kovati što se vidi iz pisma kralja Ludovika I. zagrebačkom biskupu Stjepanu. U tom pismu Ludovik od njega traži da mu

⁵⁹ I. RENGJEO, 1939, 12-13.

⁶⁰ I. MIRNIK, 1991-1992, 183.

⁶¹ Ć. TRUHELKA, 1897, 24-25.

⁶² B. MIMICA, 1992, 367.

⁶³ I. MIRNIK, 1991-1992, 183.

⁶⁴ L. KORČMAROŠ, 1992, 38.

osigura pravo kolanja mađarskog novca Slavonijom,⁶⁵ što znači da su banski denari još uvijek kolali Slavonijom.

Među istraživačima postoje razna mišljenja o kraju kovanja banskih denara, a mišljenja istraživača se mogu podijeliti na one koji smatraju da je do prekida kovanja banskih denara došlo za vrijeme Ludovika I. i onih koji smatraju da se to dogodilo u vrijeme njegove kćeri kraljice Marije.

Neki od zastupnika mišljenja, da je do prekida kovanja došlo za vrijeme vladanja Ludovika I., su David Michael Metcalf, Ivan Rengjeo, Ivan Mirnik, te Ladislav Krčmaroš. Metcalf smatra da se ukidaju 1364.,⁶⁶ Krčmaroš 1355., za vrijeme upravljanja hercega Stjepana Slavonijom,⁶⁷ dok Rengjeo ne navodi određenu godinu.⁶⁸ Mirnik također ne navodi godinu prekida kovanja, međutim smatra da ih je ukinuo Ludovik .⁶⁹

S druge strane, neki istraživači koji zastupaju teoriju da se prekid kovanja banskih denara dogodio za vrijeme vladanja kraljice Marije, su Bože Mimica, Ćiro Truhelka, Gjuro Krasnov, te Ante Milinović. Mimica navodi dekret kraljice Marije 1384. g. kojim se građane Zagreba tjera da koriste mađarski novac kao godinu prestanka kovanja banskih denara.⁷⁰ Neki istraživači su došli do zaključka da su pokušaji ukidanja banskih denara i uvođenja mađarskog novca bili i za vrijeme Ludovika, ali da je tek kraljica Marija uspjela u tome. Takvo mišljenje zastupaju Truhelka⁷¹ i Krasnov.⁷² Problematično je i to što neki istraživači ne navode razlog zbog kojeg smatraju da kovanje prestaje točno te godine koju su odabrali. Primjer toga je Ante Milinović koji ne objašnjava zašto se po njemu s kovanjem banskih denara prestaje 1384. g. za vrijeme vladanja kraljice Marije.⁷³

Naravno uz ove istraživače postoje oni koji se ne opredjeljuju ni za jednu od ovih teorija poput Aleksandara Benažića koji prekid kovanja smješta u drugu polovicu 14. st. bez navođenja određene godine.⁷⁴

4.5. Novčane reforme Bele IV.

Novčane reforme su se dogodile u vrijeme kada su banski denari počeli cirkulirati. To se jasno vidi po novom porezu koji je Bela IV. uveo za prostor Slavonije koji je zamijenio godišnje obnavljanje novca, a

⁶⁵ L. KORČMAROŠ, 1992, 40.

⁶⁶ D. M. METCALF, 1966, 147.

⁶⁷ L. KORČMAROŠ, 1992, 39-41.

⁶⁸ I. RENGJEO, 1939, 3.

⁶⁹ I. MIRNIK, 1991.-1992, 184.

⁷⁰ B. MIMICA, 1992, 367.

⁷¹ Ć. TRUHELKA, 1897,23-24.

⁷² G. KRASNOV, 1980, 10.

⁷³ A. MILINOVIĆ, 2002, 42.

⁷⁴ A. BENAŽIĆ, 2017, 137.

zvaao se „*collecta septem denariorum ratione lucri camerae*“. Taj porez je iznosio sedam denara godišnje, a plaćalo ga je svako kućanstvo u Slavoniji. Stanovništvo Slavonije je bilo zadovoljno ovom promjenom pošto novac u njihovom posjedu nije gubio na vrijednosti svake godine te su mogli stjecati kapital. Banovi i hercezi se također nisu bunili jer su ovim porezom dobivali novac koji su izgubili prestankom njegovog mijenjanja. Daljnje promjene su se vidjele u trgovini koja je počela cvjetati pošto su emisije novca postale stabilne, a ovom je promjenom banskom denaru bila zagarantirana stabilnost i u budućnosti.⁷⁵ Međutim postojao je problem, pošto je porez bio fiksna i svi su ga građani plaćali, on je bio problem siromašnijim građanima.⁷⁶

Bela IV. je uveo i kovnički prihod, odnosno *pisetum*, kojim je kovnica zarađivala u razlici između nominalne i frakcijske težine. Naime, jedna slavonska marka je imala 200 denara, međutim kovalo se iz utezne marke koja je imala 240 denara te je samim time denar lakši. Razlikom između tih težina, kovnica je zarađivala 16%.⁷⁷

4.6. Kovnice banskih denara

Prva kovnica banskih denara nalazila se u Pakracu, a bila je u funkciji od 1256. do 1260. g., nakon čega se premješta u Zagreb.⁷⁸ Mimica objašnjava premještanje kovnice u Zagreb trgovačkim prestižem tog grada.⁷⁹

Dokaz, da je kovnica u Pakracu bila aktivna 1256., je listina Bele IV. iste godine kojom desetina profita pakračke kovnice ide nadbiskupu Esztergoma.⁸⁰ Ovu desetinu plaća ban.⁸¹ Listina je izdana iz razloga da se utvrdi tko ubire desetinu, biskup Zagreba ili nadbiskup Esztergoma. Listina govori da je nadbiskup Esztergoma oduvijek ubirao desetinu od kovnica „s onu stranu Dunava“, te se zasigurno misli na kovnicu u Pakracu. Rengjeo smatra da je ovo dokaz da je pakračka kovnica plaćala desetinu nadbiskupu Esztergoma prije 1256. g.⁸² Listina Bele IV. 1257. opisuje geografski položaj Pakraca i time se može dokazati da je Pakrac iz listine 1256., koja spominje kovnicu „s one strane Dunava“, doista Pakrac.⁸³

⁷⁵ I. RENGJEO, 1939, 6.

⁷⁶ Č. TRUHELKA, 1897, 14.

⁷⁷ I. RENGJEO, 1939, 6.

⁷⁸ M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, 2013, 13.

⁷⁹ B. MIMICA, 1992, 367.

⁸⁰ Č. TRUHELKA, 1897, 8.

⁸¹ Č. TRUHELKA, 1897, 14.

⁸² M. DIMNIK, J. DOBRINIĆ, 2008, 22.

⁸³ Č. TRUHELKA, 1897, 8.

Moguće da je postojala kovnica prije ove u Pakracu ako su banski denari kovani početkom vladavine Bele IV. 1237. g., međutim ne zna se za kovnicu koja je ranija od ove u Pakracu.⁸⁴ Rengjeo smatra da je moguće da se kovnica hercega Kolomana, ukoliko ju je imao za vrijeme svoga vladanja od 1237. do 1241., mogla nalaziti u Čazmi čime bi bila starija od pakračke.⁸⁵

Truhelka smatra da je moguće da su banski denari bili kovani i u Virovitici pošto u popisu uzimanja papinskih desetina iz 15. st. stoji da se od 1332.-1337. uzimao novac *denarii vercenēs/verocenes*.⁸⁶

Kolarić-Dimitrijević smatra da su banski denari još kovani u Srijemu te da su možda još kovani u Virovitici. Također smatra da je kralj Ludovik I. zabranio kovanje banskih denara u korist kraljevskog novca, ali i da su se banski denari do početka 15. st. još uvijek potajno kovali u zagrebačkoj kovnici.⁸⁷ Čak još u 15. st. su pisari radili greške kada su prepisivali stare listine radi potvrde novaca, a i općenito u pisanju novih dokumenata. Tako je ugarski kraljevski novac često bio slučajno zamjenjivan banskim denarima u dokumentima.⁸⁸

Metcalf je dao mogućnost da su se banski denari za vrijeme Ladislava IV. (1272.-1290.) u isto vrijeme kovali i u Zagrebu i u Srijemskoj Mitrovici. Također smatra da je moguće da je novac kovan u Zagrebu i zatim prenesen u Srijemsku Mitrovicu.⁸⁹

Kovanjem novca se bavila Komora, odnosno *camera*. Ona je imala funkciju baviti se financijama nekog prostora što je uključivalo kovanje novca. Kada je herceg vladao Slavonijom, zvala se *camera ducalis*, a kada je ban vladao njome, zvala se *camera banalis*. Na čelu komore je bio komornik te je svaki ban ili herceg imao svoga komornika. Komornik je morao biti kraljevski plemić i nije nikako smio biti Židov. Komornik je također imao komorno činovništvo uz sebe (*officiales camerae*).⁹⁰

Zagrebačkom kovnicom su upravljali banovi i hercezi sve do 1344. kada je ban Nikola, uz dopuštenje plemstva, dao kovnicu u zakup Nikoli, sinu Ulfardovom.⁹¹

Kovnice su regulirali brojni propisi o kvaliteti novca koje su uveli hercezi i banovi.⁹² Samom kovnicom bi upravljao kovničar koji je zakonski odgovarao banu i morao je jamčiti težinu i čistoću novca. U kovnici

⁸⁴ G. KRASOV, 1980, 7.

⁸⁵ M. DIMNIK, J. DOBRINIĆ, 2008, 24.

⁸⁶ Č. TRUHELKA, 1897, 9.

⁸⁷ M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, 2013, 13.

⁸⁸ Č. TRUHELKA, 1897, 27.

⁸⁹ D. M. METCALF, 1966, 156-157.

⁹⁰ Č. TRUHELKA, 1897, 8-10.

⁹¹ Č. TRUHELKA, 1897, 9.

⁹² A. MILINOVIĆ, 2002, 44.

su bili posebni zapečaćeni sanduci za kaleme i nekovano srebro, a ključ je imao ban tako da su se mogli otvarati jedino kada je on, ili netko koga je zadužio, bio tamo.⁹³

Denari i poludenari su se kovali od smjese srebra i bakra.⁹⁴ Ta smjesa se zvala *combustio* i dijelila se na brojeve, npr. *Combustio tertia* je imala dvije trećine srebra i jednu trećinu bakra.⁹⁵ Čistoća srebra u banskim denarima je bila oko 92%.⁹⁶ Banski denari su imali i veću čistoću srebra nego što je to bilo zakonom određeno pošto se udio srebra u novcu mjerio defalkacijom tako što bi srebro topili u loncu i pomiješali sa samljevenim ugljenom ili samljevenim kostima i tako se čisto srebro izdvojilo. Međutim, tim postupkom je izgubljeno 8% čistog srebra pa je time uvijek dobivena manja čistoća srebra nego što je zapravo bila u novcu te su novčari, koji nisu znali ovu informaciju, radili novac s većim postotkom srebra nego što je trebalo. U banskim denarima je čak bilo primjese zlata. Zlato se nije namjerno dodavalo nego je bilo zastupljeno u srebrnoj rudači kada je topljena.⁹⁷

4.7. Problemi datiranja banskih denara

Iako je banske denare relativno lako datirati po siglama i malim varijacijama, o čemu će kasnije biti riječ, razdoblje kralja Ladislava IV. (1272.-1290.) i Andrije III. (1290.-1301.) je veoma problematično te je nezgodno za točno datiranje. Razlog tome je što su se u to vrijeme hrvatske velikaške obitelji sukobile te nije jasno koji su banovi uspjeli preuzeti vlast na prostoru Slavonije. To je dovelo do toga da postoji određena količina banskih denara koja još nije pripisana određenim banovima. Među ovima samo su se uspjeli identificirati banski denari Stjepana Babonića (1280.-1282.) za vrijeme vladanja Ladislava IV., bana Radoslava Babonića (1290.-1294.) za vrijeme vladavine Andrije III., te ponovno bana Stjepana Babonića (1299.-1300.) za vrijeme vladanja Andrije III.⁹⁸

⁹³ Ć. TRUHELKA, 1897, 10.

⁹⁴ G. KRASOV, 1980, 10.

⁹⁵ Ć. TRUHELKA, 1897, 36.

⁹⁶ M. DIMNIK, J. DOBRINIĆ, 2008, 24.

⁹⁷ Ć. TRUHELKA, 1897, 69-70.

⁹⁸ M. DIMNIK, J. DOBRINIĆ, 2008, 25.

4.8. Uloga banskih denara

Banski denari su bili cijenjen novac. Tokom vremena nisu mijenjali veličinu te se smatra da su pokazivali novčanu stabilnost.⁹⁹ Rengjeo smatra da su prvi hrvatski novaci, odnosno hrvatski frizatici te banski denari bili bolji od mađarskog novca. Smatra da je mađarski novac, nasuprot prvog hrvatskog novca, bio manji i neugledniji te da nije imao veliku finoću srebra. Banski denar je zbog svojih kvaliteta rado priman svuda te je zadržao svoju kvalitetu gotovo do kraja svog kovanja, i istisnuo je strani novac iz opticaja u Slavoniji.¹⁰⁰ Krasnov smatra da se najvjerojatnije zbog toga poslije 1239., u pisanim izvorima više ne spominje frizaški novac.¹⁰¹

Zbog svoje čistoće i ostalih već spomenutih kvaliteta, banski denari su postali u 13. st. rašireni diljem srednjem Europe.¹⁰² Prema Truhelki posebno su bili cijenjeni na području Bosne gdje se naziv banovac zadržao jako dugo u povijesti.¹⁰³

4.9. Imitacije banskih denara

Motive s banskih denara su oponašali i drugdje. Ban Stjepan Gutkeld, koji je banovao Slavonijom i Štajerskom, je kopirao motiv ljiljana koji su služili kao sigle na banskim denarima u njegovo vrijeme i prenio ga na novi novac koji je počeo kovati za prostor Štajerske.¹⁰⁴

Ugarska je također oponašala banske denare. Oponašala je međutim samo njihov izgled i zvala ih *denarii banales*, odnosno banski denari, ali vrijednost tog novca je bio manji nego od pravih banskih denara kovanih na području Slavonije. Kako su ih razne kovnice po Ugarskoj oponašali, tako su se imitacije razlikovale od kovnice do kovnice pošto je svaka kovnica računala po drugoj težinskoj marki. Neke vrste su čak bile toliko slične da su se razlikovale samo u natpisu *Moneta regis p(ro/er) Ungaria*. Kasnije su te imitacije izbacile lik kune s aversa, te dodala kraljeva glava ili grb Ugarske. Prema Truhelki bitne imitacije su pečujski banovci., srijemski banovci, ostrogonski banovci, te vački banovci. Truhelka navodi

⁹⁹ M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, 2013, 13.

¹⁰⁰ I. RENGJEO, 1939, 3-14.

¹⁰¹ G. KRASNOV, 1980, 10.

¹⁰² A. MILINOVIĆ, 2002, 43.

¹⁰³ Č. TRUHELKA, 1897, 2.

¹⁰⁴ M. DIMNIK, J. DOBRINIĆ, 2008, 24.

da se na nekoj listini, koju nije naveo, navodi da se pečujski denari kuju od 1285.¹⁰⁵ Bitno je napomenuti da noviji istraživači ne spominju ove imitacije.

5. Upotreba banskih denara

Dvjesto denara činilo je jednu marku, a četvrtina marke se zvala a ferto. Marka je također bila težinska. Za prostor Slavonije korištena je drugačija utezna marka nego u Mađarskoj što je Rengjeo zaključio računanjem težine banskih denara, te je tu marku nazvao „*marca slavonica*“.¹⁰⁶

Banski denari su se upotrebljavali kao denari, poludenari/oboli i bagatini. Poludenar je vrijedio pola jednog denara, dok je 12 bagatina činilo denar.¹⁰⁷

Prema Truhelki vrijednost banskih denara se gledala po veronskoj valuti, a po njoj se i kovala što se spominje još i u 15. st. Spomen toga možemo pronaći i ranije pa tako opat Nikola 1308. u listini spominje da je kupio robove po pet maraka i pet penza starih banskih denara odnosno „*computi veronensis*“.¹⁰⁸

5.1. Trgovina

Metclaf je smatrao da je trgovina išla trokutom Zagreb – Budimpešta - Srijemska Mitrovica i time objašnjava pronalazak ostava banskih denara između tih lokacija te smatra da su to „putničke ostave“. Njegovo mišljenje je da je u tom trgovačkom trokutu ruta Zagreb – Srijemska Mitrovica bila najslabije korištena.¹⁰⁹

Prema Truhelki dalje od granice na Gvozdu se ne mogu pronaći banski denari nego samo mletački novac.¹¹⁰ To se međutim pokazalo neistinitim što je dokazao već Metcalf.

Prema Metcalfu su postojale trgovačke rute prema Jadranu. Kraća ruta je bila između Zagreba i prostor nasuprot otoka Krka, dok je duža ruta išla preko Velebita do Karlobaga. Ovu teoriju potkrepljuje pronalascima banskih denara između Zagreba i Karlobaga, te u samom Karlobagu.¹¹¹

¹⁰⁵ Č. TRUHELKA, 1897, 86-92.

¹⁰⁶ I. RENGJEO, 1939, 15.

¹⁰⁷ G. KRASNOV, 1980, 10.

¹⁰⁸ Č. TRUHELKA, 1897, 36.

¹⁰⁹ D. M. METCALF, 1966, 156-159.

¹¹⁰ Č. TRUHELKA, 1897, 8.

Na rutama od Zagreba do Jadrana su pronalazeni samo kasniji tipovi banskih denara, kovani od vremena Karla I. Roberta nadalje.¹¹²

6. Ikonografija

Bitno je naglasiti da banski denari nisu oponašali nijedan drugi novac¹¹³ nego su ih štoviše drugi oponašali.

Na banovcima je bio natpis „*Moneta regis/ducis pro Sclavonia*“ što u prijevodu znači novac kralja/hercega za Slavoniju. Slavonijom su vladali hercezi ili banovi pa je na novcu navedeno njihovo ime.¹¹⁴ Novac kovan za vladanja bana je imao natpis „*Moneta regis pro sclavonia*“, dok je novac kovan za vladanje hercega imao natpis „*Moneta ducis pro sclavonia*“.¹¹⁵ Banski denari su bili obrubljeni duplom bisernom kružnicom.¹¹⁶

Na aversu se nalazila kuna u trku koja je najčešće bila između dviju šestokrakih zvijezda.¹¹⁷

Na reversu novca se nalazio dvostruki križ te se iznad lijeve poprečne grede toga križa nalazio polumjesec, a iznad desne se često nalazila šestokraka zvijezda koju neki znanstvenici poput Kolar-Dimitrijević, smatraju zvijezdom Danicom, a ispod lijeve i desne grede su se nalazile dvije okrunjene glave,¹¹⁸ uz iznimke poput denara kovanih za vrijeme hercega Stjepana i bana Nikole Banića (Banffya) koji imaju potpuno drugačiju ikonografiju te se ne mogu uspoređivati s ostalim banskim denarima.

Te glave su na sebi imale krunu. Iznad jedne glave je bilo početno slovo osobe koja je dala kovati novac,¹¹⁹ dok je druga mogla označavati više stvari, a što je označavala, ovisilo je za vrijeme kojeg vladara i

¹¹¹ D. M. METCALF, 1966, 159.

¹¹² D. M. METCALF, 1966, 159.

¹¹³ I. MIRNIK, 1991.-1992, 184.

¹¹⁴ M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, 2013, 11.

¹¹⁵ M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, 2013, 13.

¹¹⁶ Č. TRUHELKA, 1897, 54

¹¹⁷ M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, 2013, 13.

¹¹⁸ M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, 2013, 11.

¹¹⁹ M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, 2013, 11.

hercega/bana je određeni banski denar kovan.¹²⁰ Te oznake odnosno sigle „tajni znakovi“ omogućuju datiranje banovaca.¹²¹ Ovi denari su mogli imati i silge koje nisu bile slova što je prikazano dalje u tekstu.

Rengjeo smatra da zvijezda i polumjesec na reversu predstavljaju grb Hrvatske, dok patrijarhalni križ simbolizira Ugarsku¹²² s čime se slaže Kolarić-Dimitrijević.¹²³

Polumjesec i zvijezda su jako dugo bili oznake na hrvatskom području što dokazuje njihova prisutnost na brojnim grbovima hrvatskih plemićkih obitelji i gradova, te su čak prisutne na novcu i prije banskih denara, odnosno na hrvatskim frizaticima koji su bili prvi hrvatski novac.¹²⁴

6.1. Avers

Kuni koja je prikazana na aversu (slika 19.) se pripisuju mnoga mistična svojstva. Među Slavenima, a posebno Rusima, Srbima i Hrvatima, kuna se vezivala za brak, lov, mlade ratnike, a ta promišljanja su se mogla u fragmentima sačuvati i u kasnije vrijeme.¹²⁵

Slika 19. Prikaz aversa banskog denara (R.SMAJLAGIĆ, 2013, 41)

U odredbi Vladislava II. 1496. piše da je kuna služila kao znak Slavonije od najranijih vremena. Najvjerojatnije je kuna uzeta kao simbol zato što je bila brojna u slavonskim šumama te je njeno krzno

¹²⁰ G. KRASNOV, 1980, 10.

¹²¹ D. M. METCALF, 1966, 147.

¹²² I. RENGJEO, 1939, 7.

¹²³ M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, 2013, 13.

¹²⁴ I. RENGJEO, 1936, 12.

¹²⁵ A. BENAŽIĆ, 2017, 140.

bilo jako cijenjeno. Prije nego što se porez na tom području uzimao u novcima, uzimao se u kuninom krznu te je to bilo poznato kao „*marturina*“.¹²⁶ Čak i nakon što je novac počeo cirkulirati u Slavoniji još uvijek se plaćala *marturina* iako ne u krznu, nego sada novcima u ime *marturine*.¹²⁷

Hrvatski plemići su u srednjem vijeku koristili kapute od kunovine što dokazuje vrijednost kuninog krzna i same kune. Isto tako kuna se pronalazi i u narodnim pjesmama gdje se junaku daje kuneća kapa.¹²⁸

Aleksandar Benažić međutim smatra da je simbolika u srednjem vijeku vezana za religiju ili političku propagandu te da nema smisla da je simbol kune na aversu što je kunino krzno bilo vrijedno. On nadalje smatra da, ako je kuna doista bila na novcu zbog gospodarskih razloga, onda bi jedan banski denar trebao imati vrijednost jedne kunine kože za što nema dokaza. Prema njemu, razlog zašto je na banskim denarima kuna, je vjerojatno zato što je ona prisutna i na pečatima hercega čime bi se vezala za političku propagandu.¹²⁹

Truhelka je smatrao da su stariji banski denari imali kunu prikazanu kako trči udesno, a noviji ulijevo, te da su stariji imali ljepšu tehniku izrade i pažljivo izrezan pečat.¹³⁰ Da su stariji banski denari imali kunu koja trči udesno nije istinito i po svemu sudeći je zapravo suprotno. Dokaz tome je banski denar za vrijeme Bele IV. za kojeg se smatra da se banski denari počinju kovati na kojem kuna trči ulijevo te banski denar Ludovika I. za vladavine kojeg se većinom smatra da se banski denari prestaju kovati na kojem kuna trči udesno (slika 20.).

Slika 20. Avers banskog denara kovanog za vrijeme Bele IV. lijevo (I.DOLENEC, 1993, 31), te avers banskog denara kovanog za vrijeme Ludovika I. desno (I.DOLENEC, 1993, 37)

¹²⁶ M. DIMNIK, J. DOBRINIĆ, 2008, 26.

¹²⁷ Č. TRUHELKA, 1897, 48.

¹²⁸ A. BENAŽIĆ, 2017, 140.

¹²⁹ A. BENAŽIĆ, 2001, 75-78.

¹³⁰ Č. TRUHELKA, 1897, 49.

Nakon nekog vremena, na aversu, umjesto zvijezde iznad kune, pojavljuje kruna. Truhelka je tu promjenu atribuirao Karlu I. Robertu. On smatra da, kada je Karlo Roberto htio doći na vlast, Slavonija ga je prva priznala kao legitimnog, te stoga dobiva krunu na svom grbu i od tada se često kruna počinje pojavljivati na banskim denarima,¹³¹ što se do danas pokazuje točnim (slika 21.).

Slika 21. Avers banskog denara kovanog za vrijeme Karla I. Roberta (I.DOLENEC, 1993, 35)

Neki tipovi banskih denara imaju dijelove banskih grbova na sebi. Primjer toga bi bio grb Babonića koji je na sebi imao lavlju glavu i trup,¹³² a takvog lava možemo vidjeti na banskim denarima kovanim za vrijeme Andrije III. i bana Radoslava Babonića (slika 22.) i možemo ih datirati od 1290. do 1294. Na njima vidimo kako iz kune izvire trup i glava lava.

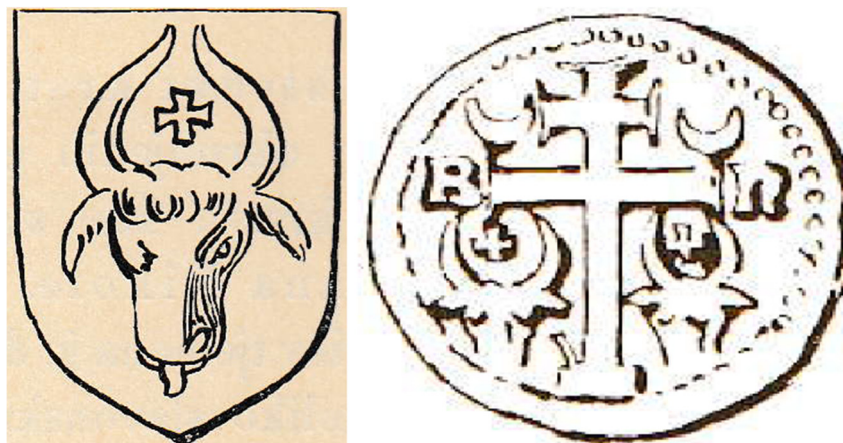

Slika 22. Grb obitelji Babonić na lijevoj strani (Ć.TRUHELKA, 1897, 78), te primjer banskog denara kovanog za vrijeme bana Radoslava Babonića na desnoj strani (I.DOLENEC, 1993, 35)

¹³¹ Ć. TRUHELKA, 1897, 49-50.

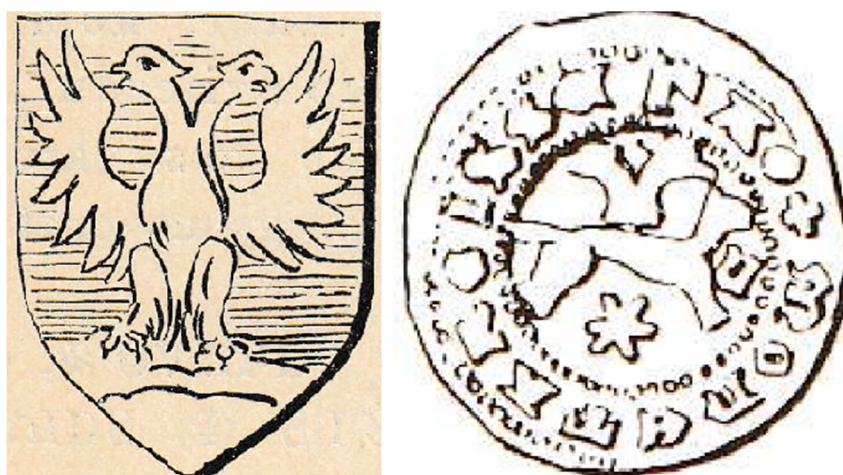
¹³² Ć. TRUHELKA, 1897, 73-75.

Ban Nikola Lindva odnosno Nikola Banić (Banffy) također je dio svoga grba uvrstio u banske denare za vrijeme svoga banovanja. Grb toga bana je bila bikova glava,¹³³ a dvije takve glave se mogu vidjeti na reversu banskih denara kovanih za njegova vremena (slika 23.).

Slika 23. Grb bana Nikole Lindve na lijevoj strani (Ć.TRUHELKA, 1987, 82), te prikaz reversa banskog denara kovanog za vrijeme Nikole Banića na desnoj strani (I.DOLENEC, 1993, 37)

Ban Nikola Seć je za svoj grb imao orla s dvostrukom glavom, kojeg je uvrstio u ikonografiju banskih denara, kovanih za njegovog vremena¹³⁴ kao što je ban Radoslav Babonić napravio sa svojim grbom, te iz kune na aversu izlaze dvostruke orlove glave (slika 24.).

Slika 24. Grb bana Nikole Seća na lijevoj strani (Ć.TRUHELKA, 1897, 84), te prikaz aversa banskog denara kovanog za vrijeme bana Nikole Sećana na desnoj strani (I.DOLENEC, 1993, 37)

¹³³Ć. TRUHELKA, 1897, 81-82.

¹³⁴ Ć. TRUHELKA, 1897, 83-84.

6.1.1. Natpisi na aversu

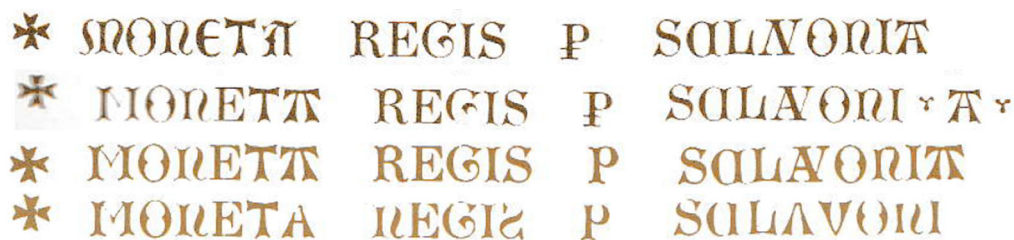
Kao što je već rečeno, na banskim denarima je mogao biti natpis *Moneta regis pro Sclavonia* ili *Moneta ducis pro Sclavonia*, međutim Truhelka smatra da bi se P na ovim natpisima zapravo trebalo čitati *per*, a ne *pro*. Nadalje smatra da je to logičnije pošto kralj nije sam kovao taj novac, a daljnji dokaz za to nalazi u banskim denarima pronađenim u ostavi u Brdarima gdje se slovo P navodi s vodoravnom crtom na donjem dijelu slova što se u dokumentima rabi samo za *per*. Također u pet primjeraka su bili natpisi na kojima umjesto kratice stoji *per*. Truhelka je čak pronašao jedan banski denar na čijem je natpisu na aversu bilo takvo slovo P (slika 25.).¹³⁵

Slika 25. Natpis na aversu banskog denara iz osječke zbirke (Ć.TRUHELKA, 1897, 54)

Dolenec je pronašao na brojnim tipovima banskih denara takvo slovo P s vodoravnom linijom na novacu kovanom za vrijeme Bele IV. sve do onog kovanog za vrijeme Ludovika I.¹³⁶

Različiti tipovi banskih denara su imali i različite natpise, tako da, iako je natpis uvijek značio isto, slova su mogla biti različito pisana (slika 26.). Neki natpisi su čak imali i izostavljeno *regis p(pro/per)*te je na njima pisalo samo *Moneta Sclavonie*, a moguće je da su nastali za vrijeme borbe Otona Bavarskog i Karla Roberta za prijestolje Ugarsko-Hrvatske države te je Slavonija, koja je samostalno izabrala Karla Roberta, time pokazivala neslaganje s Ugarskom.¹³⁷

Slika 26. Primjeri različitih natpisa na banskim denarima (I.DOLENEC, 1993, 32-35)

¹³⁵ Ć. TRUHELKA, 1897, 54.

¹³⁶ I. DOLENEC, 1993, 31-38.

¹³⁷ Ć. TRUHELKA, 1897, 55.

Na poludenarima, odnosno obolima, je natpis bio kraći pošto nije mogao cijeli stati te je samo imao natpise *REX SCLAVONIE* ili *DUX SCLAVONIE*.¹³⁸

Za vrijeme Ludovika I. i bana Nikole Seće natpisi su nerazgovjetniji (slika 27.) što Truhelka pripisuje lošijim majstorima i velikoj produkciji, te zato što je kovnica banskih denara bila u zakupu. Za vrijeme Ludovika, banski denar je općenito postao lošiji i pao na vrijednosti.¹³⁹

MONETA • REGIS • CIVIT

Slika 27. Primjer natpisa na banskim denarima za vrijeme Ludovika I.(I.DOLENEC, 1993, 37)

6.2. Revers

Na banskim denarima, koji imaju dvije glave nasuprot jedna drugoj (slika 28.), vidi se simbolika prethodnih vremena. Prikazi dviju glava sa krunom na glavi između križa se mogu pratiti od kasnorimskog kršćanskog i bizantskog srednjovjekovnog novca, a simboliziraju dva ravnopravna vladara, vladara i njegova suvladar ili vladara i njegovog nasljednika. Ti prikazi na novcu su bili politička propaganda zajedništva i cjelovitosti carstva. Smatralo se da je prikaz osobe na novcu činilo tu osobu posvećenom.¹⁴⁰

Slika 28. Revers banskog denara s dvije nasuprotne glave (A.BENAŽIĆ, 2017, 137)

¹³⁸ Ć. TRUHELKA, 1897, 56.

¹³⁹ Ć. TRUHELKA, 1897, 56-57.

¹⁴⁰ A. BENAŽIĆ, 2017, 137.

Prikaz okrunjenih glava na novcu se prvo javlja na ugarskom novcu, npr. na novcu Andrije II. i Ladislava IV. tako da je moguće da je to utjecalo na njihovo pojavljivanje na banskim denarima (slika 29.).¹⁴¹

Slika 29. Primjer novca kovanog za vrijeme Andrije II.(DAVID.P.RUCKSSEN, THE COINS AND KINGS OF HUNGARY TO LEOPOLD I,<http://www.numismatas.com/Forum/Pdf/David%20Ruckser/Coins%20of%20Hungary.pdf>, 17.7.2018.)

Moguće da je time ovaj prikaz predstavljao dva kraljevstva ujedinjena pod znakom križa pošto ne vidimo razlike u okrunjenim glavama, te ne možemo zaključiti tko je kralj, herceg ili ban. Ne može se prepoznati niti spol osoba čije su glave prikazane.¹⁴²

Postoji mišljenje da je na prikaze dviju glava između križa mogao utjecati relikvijar u Esztergomu koji je sadržavao komade Pravog Križa na kojem je bio razapet Isus. Na relikvijaru je prikaz Helene i Konstana između križa. Sam grad Esztergom je bitan za ovu teoriju zato što je bio glavni grad Ugarske dugo vremena sve do Bele IV., te je bio administrativno i religijski bitan.¹⁴³

Postoji mogućnost da su te dvije glave prikazivale dva ugarska kralja-sveca, sv. Stjepana I. i sv. Ladislava I.¹⁴⁴

Patrijarhalni križ, osim što je simbol Ugarske, također je prikaz Pravoga Križa, te se smatralo da preko njega ugarski vladar ima razne moći. Smatra se da je patrijarhalni križ kao simbol Ugarske nastao za

¹⁴¹ Ć. TRUHELKA, 1897, 52.

¹⁴² A. BENAŽIĆ, 2017, 138-146.

¹⁴³ A. BENAŽIĆ, 2017, 138.

¹⁴⁴ Ć. TRUHELKA, 1897, 52.

vrijeme Bele III., međutim neki autori smatraju da je nastao u vrijeme Bele IV. za vrijeme kojeg je i počelo kovanje banskih denara.¹⁴⁵

6.3. Tipovi banskih denara

Postoje četiri glavne vrste banskih denara koji su imali razne varijacije. Vrste denara su se razlikovale u siglama na reversu. Različite vrste banskih denara su imale različitu finoću srebra i težinu što je Ćiro Truhelka pokazao tablicom koju je Rengjeo prepravio¹⁴⁶ (slika 30.).

Vrsta	Finoća srebra	Maksimalna težina	Minimalna težina	Doprečna težina
1. kružići	0·918	0·95 g.	0·86 g.	0·905 g.
2. ljljani	0·928	1·04 g.	0·82 g.	0·93 g.
3. h—R	0·908	1·05 g.	0·87 g.	0·96 g.
4. ptice	0·884	0·94 g.	0·88 g.	0·91 g.

Slika 30. Tablica finoće srebra i težine pojedinih vrsta banskih denara (I.Rengjeo, 1939, 15)

Bože Mimica je banske denare podijelio na dvije vrste : denare, poludenare/obole,¹⁴⁷ dok ih je Irislav Dolenec podijelio na : denare s osam tipova, poludenare s tri tipa i bagatine s dva tipa što se može vidjeti iz tablice ispod (tablica 1.).¹⁴⁸

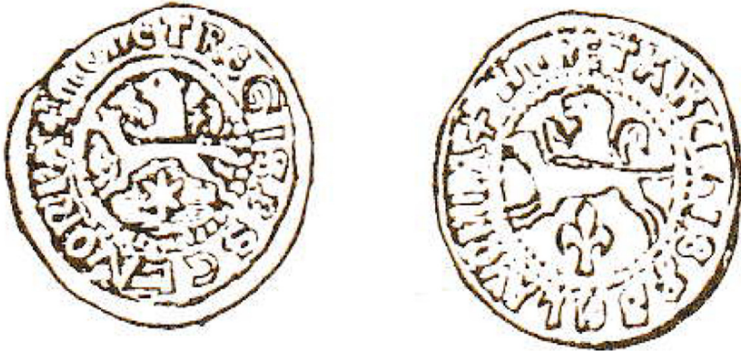
TIPOVI DENARA			
Denar, poludenar ili bagatin		TIP	Opis

¹⁴⁵ A. BENAŽIĆ, 2017, 138-151.

¹⁴⁶ I. RENGJEO, 1939, 14.

¹⁴⁷ B. MIMICA, 1992, 367.

¹⁴⁸ I. DOLENEC, 1993, 30.

Denar		1	Kuna u trku ulijevo između dvije šestokrake zvijezde
Denar		2	Kuna u trku između križa i šestokrake zvijezde-rozete
Denar		3	Kuna u trku ulijevo između lavlje glave i šestokrake zvijezde-rozete ili ljiljana ispod nje

Denar		4	Kuna u trku ulijevo između krune i zvijezde- rozete
Denar		4	Kuna u trku ulijevo između krune i zvijezde iznad polumjeseca
Denar		4	Kuna u trku ulijevo između krune i ptice iznad polumjeseca

Denar		5	Kuna u trku udesno između krune i zvijezde iznad polumjeseca
Denar		6	Kuna u trku udesno između krune i lista djeteline
Denar		7	Kuna u trku udesno između dvostruke orlove glave i šestokrake zvijezde

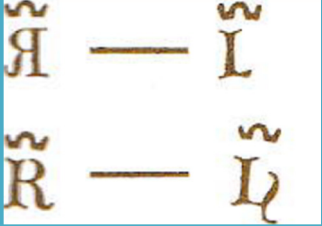
Denar		8	Lijan
Poludenar		1	Kuna u trku ulijevo između dvije šestokrake zvijezde
Poludenar		2	Kuna u trku udesno između krune i polumjeseca iznad kojeg je zvijezda
Poludenar		3	Polumjesec iznad koje je zvijezda, a između njih sa strana su krugovi

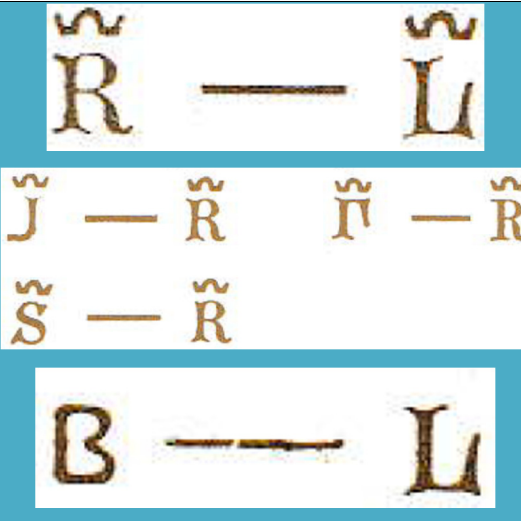
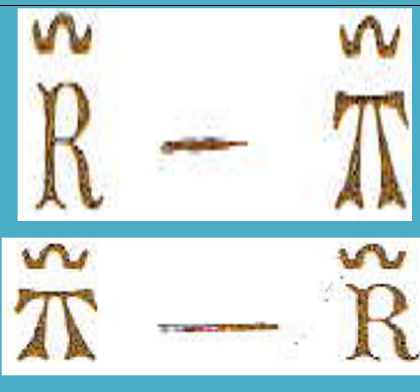
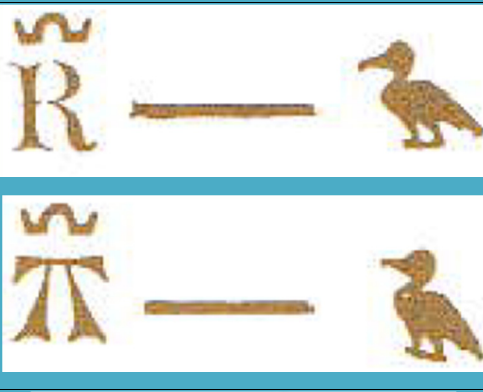
Bagatin		1	Zvijezda i polumjesec unutar dvostruke polukružnice
Bagatin		2	Okrunjena glava koja je okrenuta ulijevo. Iz krune se uzdiže ljiljan, a s lijeve i desne strane krune se nalaze šestokraka zvijezda i polumjesec. S lijeve i desne strane glave se nalaze sigle.

Tablica1. Tablica Dolenecove podjele banskih denara (I.DOLENEC, 1993, 29-31)

6.4. Sigle banskih denara

SIGLE BANSKIH DENARA				
Sigla	Kralj	Hereceg	Ban	Datacija
	Bela IV.	Koloman	Dionizije	1235.- 1245.
	Bela IV.	Stjepan	Stjepan Gutkeled	1246.- 1260.

	Bela IV.	Bela	Roland/Henrik Gising	1260.- 1269.
	Bela IV.	/	Henrik Gising	1269.- 1270.
    	Stjepan v.	/	Ivačin Pektar	1270.- 1272.
   	Ladislav IV.	/	Više banova	1272.- 1290.

	Ladislav IV.	/	Stjepan Babonić	1280.-1282.
	Andrija III.	/	Razni banovi	1290.-1301.
	Andrija III.	/	Radoslav Babonić	1290.-1294.
	Andrija III.	/	Stjepan Babonić	1299.-1300.
	Karlo I. Robert/ Oto	/	Henrik Gising	1301.-1310.

	Bavarski			
	Karlo I. Robert	/	Stjepan Babonić	1310.- 1316.
 	Karlo I. Robert	/	Ivan Babonić	1316.- 1322.
	Karlo I. Robert	/	Nikola Omodejev	1322.- 1325.
    	Karlo I. Robert	/	Mikac Mihaljević	1325.- 1343.
	Ludovik I.	/	Nikola Banić	1343.- 1346.
 	Ludovik I.	/	Nikola Seća	1346.- 1349.

				
	Ludovik I.	Stjepan	Nikola Banić	1353.- 1355.

Tablica 2. Tablica nekih primjera sigla banskih denara (I.DOLENEC, 1993, 31-40)

Za vrijeme Bele IV. sigle imaju različite znakove koji se ne koriste kao inicijali, dok za vrijeme Stjepana V., Ladislava IV. i Andrije III. sigle označavaju prvo slovo imena kraljeva, te slovo R za latinski *rex* odnosno kralj. Na početku vladavine Karla Roberta sigle označavaju početno slovo imena kralja i bana, a kasnije označavaju samo banov inicijal i slovo B za *banus*.¹⁴⁹

6.5. Banski denari za vrijeme vladavine Stjepana V.

Ovi denari su kovani za vrijeme Stjepana V. od 1270. do 1272. Kovani su u velikoj količini te u raznim tipovima na veliko iznenađenje istraživača pošto se novac u Slavoniji kovao od 11.11. do kraja godine, a Stjepan je umro 1272. godine u 8. mjesecu što znači da se novac u Slavoniji kovao samo godinu dana za vrijeme njegove vladavine.¹⁵⁰

Ovi denari su podijeljeni na četiri tipa koji se međusobno raspoznaju po sigilama, odnosno tip S-R s cirkumfleksom (^ ili ~)ili bez njega, te tip R-S s ili bez cirkumfleksa. Smajlagić ih još dodatno dijeli po polumjesecu na reversu koji može biti običan ili imati točku (slika 31.) , četiri točke ili ljiljan.¹⁵¹

¹⁴⁹G. KRASNOV, 1980, 10.

¹⁵⁰ R. SMAJLAGIĆ, 2013, 38.

¹⁵¹ R. SMAJLAGIĆ, 2013, 38.

Slika 31. Tip banskog denara s točkom na polumjesecu na reversu (R.Smajlagić, 2013, 41)

Banski denari Stjepana V. između slova na aversu imaju pravilno smještene oznake koje nestaju za vrijeme Ladislava IV. pri kraju 13. st., a također ih mogu podijeliti na tipove. Za vrijeme Bele IV. ovih oznaka ima, ali su rjeđe. Smajlagić navodi da su istraživači poput Ivana Mirnika primjećivali ove oznake, ali ih nisu pokušali razjasniti¹⁵² Jedina osoba do sada, koja je pokušala zaključiti zašto postoje ove oznake, je Smajlagić ističući da ne služe samo razdvajanju slova. Smajlagić kao primjer ovih oznaka navodi natpis na aversu jednog banskog denara na kojem piše, „+ *MONETA:REGIS P SLAVONI: A:.*“, te nudi teoriju da bi te točke mogle označavati Sveto Trojstvo. Ovakve oznake sa tri točke se javljaju samo na denarima sa sigloma R-S, ali ne svima. Druga moguća teorija, koju je Smajlagić iznio, je ta da su to oznake majstora rezača kalupa ili radionice.¹⁵³

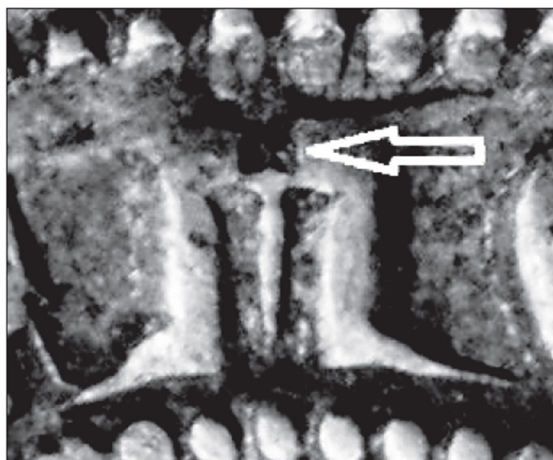
Banski denari općenito pokazuju varijacije i na početnim slovima riječi na natpisu na aversu, odnosno M, R i S (*MONETA REGIS P SCLAVONIA*), međutim Smajlagić je dokazao da u slučaju banskih denara za vrijeme vladavine Stjepana V., to nije slučaj, nego su slova standardizirana. Razlog tomu je što su se Stjepanovi denari kovali samo godinu dana i što je time broj rezača kalupa mali.¹⁵⁴

¹⁵² R. SMAJLAGIĆ, 2013, 38.

¹⁵³ R. SMAJLAGIĆ, 2013, 39.

¹⁵⁴ R. SMAJLAGIĆ, 2013, 39.

Slovo M se ističe svojim oblikom. Središnji krak slova je šiljat dok su stala dva kraka kvadratna (slika 32.).¹⁵⁵

Slika 32. Slovo M na aversu banskog denara za vrijeme Stjepana V. (R.SMAJLAGIĆ, 2013, 40)

Također postoje primjerci banskih denara koji nisu standardizirani kao većina. Primjer ovoga bi bio denar koji ima slovo M koje je tipično za kasnija razdoblja, slovo T koje izgleda kao broj tri, te prema Smajlagiću neobične tvorničke oznake koje je označio na navedenom primjerku (slika 33.).¹⁵⁶

Slika 33. Primjer netipičnog banskog denara za vrijeme Stjepana V. (R.SMAJLAGIĆ, 2013, 42)

¹⁵⁵ R. SMAJLAGIĆ, 2013, 40.

¹⁵⁶ R. SMAJLAGIĆ, 2013, 41.

6.6. Banski denari za vrijeme Karla I. Roberta

Za vrijeme borbe Karla Roberta i Ota Bavariskog za ugarsko-hrvatsko prijestolje, banski denari su postali lošiji što se nastavilo kada je Karlo Roberto došao na vlast. Nisu više tako lijepi kao što su prije bili, a nisu više ni rađeni tako dobrom tehnikom (slika 34.),¹⁵⁷ što se nastavilo pod Ludovikom I.

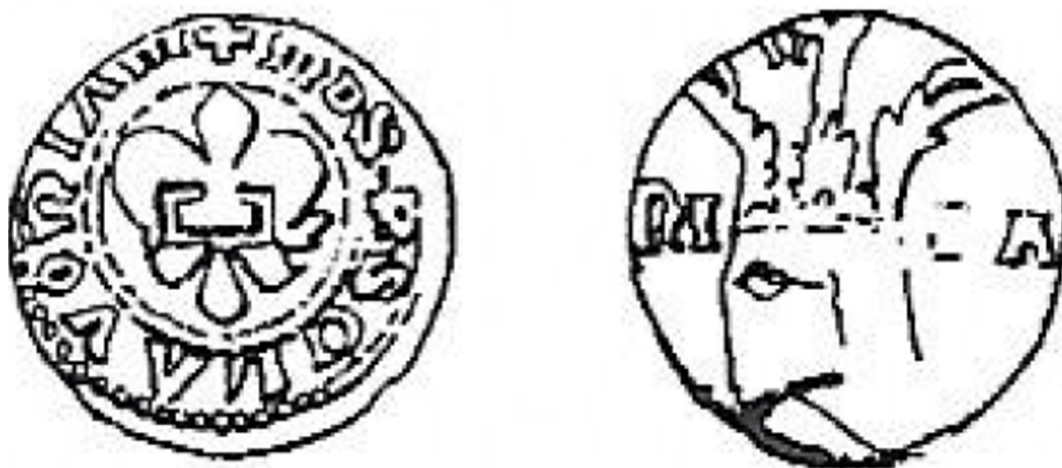
Slika 34. Primjer denara kovanog za vrijeme Karla I. Roberta (I.DOLENEC, 1993, 35)

6.7. Banski denari za vrijeme hercega Stjepana i bana Nikole Banića

Ludovik I. je htio ojačati svoju vlast nad Hrvatskom te kontrolirati novac na području kojem je vladao, međutim zakon mu nije dopuštao da kuje mađarski novac u Hrvatskoj. Zato, kada je imenovao svoga brata Stjepana hercegom Slavonije, naredio mu je da kuje banske denare ikonografski slično mađarskom novcu. Zato je banski denar, kovan za njegovog vladanja Slavonijom, imao na aversu stilizirani ljiljan, a na reversu kacigu s krunom koja je na vrhu imala nojevu glavu koja je u kljunu držala potkovu. Sa svake strane nojeve glave je izviralo nojevo pero (slika 35).¹⁵⁸

¹⁵⁷ Ć. TRUHELKA, 1897, 64-65.

¹⁵⁸ M. DIMNIK, J. DOBRINIĆ, 2008, 28.

Slika 35. Primjer denara kovanog za vrijeme hercega Stjepana (M.DIMNIK, J.DOBRINIĆ, 2008, 28)

Nakon ovog tipa banskog denara navodno prestaje njihovo kovanje pod banovima i hercezima¹⁵⁹, te se možda, kao što je već spomenuto, još potajno kuju u zagrebačkoj kovnici.¹⁶⁰

6.8. Bagatini

Smatra se da su bagatine kovali samo za vrijeme kralja Ladislava IV. (ban Stjepan Babonić, 1280.-1282.) i kralja Andrije III. (ban Stjepan Babonić, 1299.-1300.). Smatra se da su ta dva Stjepana Babonića različiti ljudi.¹⁶¹ Dolenec je ove bagatine uvrstio kao dvije vrste obola u svojoj podijeli banskih denara.¹⁶²

Bagatini su bili, kako je Truhelka rekao, : „Osnovna jedinica slavonskog novčanog sistema.“, te se i u ugovorima izričito navodilo da se plaća banskim denarima koji vrijede 12 bagatina „*quorum quisque valeat duodecim parvulos bagatinos*“. Truhelka je bagatine smatrao zamišljenim novcem koji je služio za računanje a ne kao upotrební predmet, iako je smatrao da postoje primjerci koji bi se mogli svrstati u bagatine (slika 36. i 37.).¹⁶³ To uistinu jesu bagatini kako je Truhelka smatrao, o čemu će biti riječ dalje u tekstu.

¹⁵⁹ M. DIMNIK, J. DOBRINIĆ, 2008, 28.

¹⁶⁰ M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, 2013, 13.

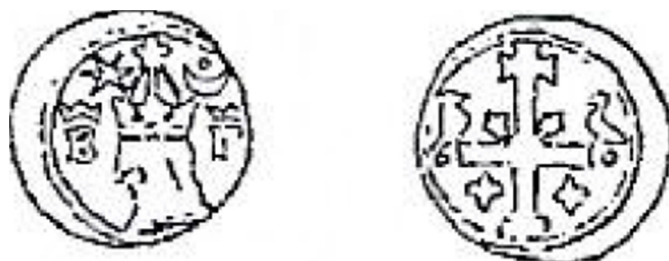
¹⁶¹ M. DIMNIK, J. DOBRINIĆ, 2008, 28.

¹⁶² I. DOLENEC, 1993, 31

¹⁶³ Ć. TRUHELKA, 1897, 38.

6.8.1. Bagatini za vrijeme kralja Ladislava IV.

Ovaj tip bagatina imao je na aversu glavu s krunom iznad koje su bili šestokraka zvijezda i polumjesec. Lijevo i desno od glave su bili inicijali, dok je na reversu bio dvostruki, odnosno patrijarhalni križ s dvije ptice lijevo i desno od krakova križa. Na reversu su također bili i neki drugi simboli (slika 36.).¹⁶⁴

Slika 36. Primjer bagatina kovanog za vrijeme kralja Ladislava IV. (M.DIMNIK, J.DOBRINIĆ, 2008, 28)

6.8.2. Bagatini za vrijeme kralja Andrije III.

Ovaj tip bagatina nema određeni avers i revers, na jednoj strani je imao polumjesec i šestokraku zvijezdu, dok je na drugoj strani bilo slovo A koje bi trebalo biti kratica kralja Andrije III(slika 37.).¹⁶⁵

Slika 37. Primjer bagatina kovanog za vrijeme Andrije III. (M.DIMNIK, J.DOBRINIĆ, 2008, 28)

¹⁶⁴ M. DIMNIK, J. DOBRINIĆ, 2008, 28.

¹⁶⁵ M. DIMNIK, J. DOBRINIĆ, 2008, 28.

7. Zaključak

Banski denari su prvi novac kovan na prostoru današnje Hrvatske koji ne oponaša druge novce poput frizatika te je namijenjen cirkulaciji na slavonskom dijelu tadašnje Hrvatske, prostoru između Drave i Gvozda. Međutim, zbog svojih dobrih kvaliteta su se proširili izvan tih granica te je danas poznato preko četrdeset ostava iz Rumunjske, Srbije, Mađarske, Slovenije, Hrvatske te Bosne i Hercegovine. Pojedinačni nalazi su česti, ali su slabo znanstveno obrađeni.

Smatra se da su banski denarikovani razdoblju od Bele IV. do Ludovika I. ili njegove kćeri, kraljice Marije.

Nekoliko je varijacija legende na banskim denarima. Natpis „Moneta regis pro Sclavonia“ nalazi se na denarima koji su kovani za vrijeme vladavine bana. Denari kovani u vrijeme vladavine hercega imaju natpis „Moneta ducis pro Sclavonia“. Na aversu je prikazana kuna u trku, i to najčešće između dvije šestokrake zvijezde. Na reversu dominira prikaz dvostrukog križa, a uz gornji vodoravni krak su polumjesec i šestokraka zvijezda. U donjem dijelu su dvije okrunjene glave. S lijeve i desne strane donjeg vodoravnog kraka križa su naznačene sigle.

Prema dosadašnjim topografskim pokazateljima, najveća koncentracija nalaza banskih denara je na prostoru sjeverne Hrvatske. Riječ je često o slučajnim pojedinačnim nalazima koji su rijetko publicirani u stručnoj i znanstvenoj literaturi. U posljednje vrijeme otkriveni su i u sklopu arheoloških iskopavanja.

Cilj ovog rada bio je dati kratak pregled istraživanja banskih denara, njihovih nalazišta, ikonografije, te prikazati njihovu povijesnu i ekonomsku važnost. Smatram da sam taj cilj uspio ostvariti.

Daljna istraživanja banskih denara bi se, po mom mišljenju, trebala provoditi u muzejima. Ovaj rad je pokazao da postoji puno pojedinačnih nalaza, a jedan od problema je taj što većina nije pronađena u konkretnoj arheološkoj cjelini. Sljedeći je problem količina pojedinačnih nalaza koji još nisu objavljeni. Primjer toga bi bili banski denari iz vinkovačkog muzeja koji uključuju nalaze iz Vinkovaca i jedan primjerak iz Andrijaševaca, a pokazuju da je cirkulacija na ovom dijelu Hrvatske uistinu bila prisutna te da nije bila tako slaba kao što su stariji istraživači, koji tada nisu imali mogućnost vidjeti ovu građu, smatrali.

8. Popis literature

- BELAJ, J., 2007. – Templari i ivanovci na zemlji svetoga Martina, Dugo Selo.
- BELAJ, J., 2010. – Prikaz arheoloških istraživanja crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije u Gori tijekom 2008. i 2009. godine, *Antiquam fidem*, Sisak, 121-147.
- BENAŽIĆ, A., 2001. - Podrijetlo simbola kune na hrvatskom novcu, *Numizmatičke vijesti*, 54, Zagreb, 74-110.
- BENAŽIĆ, A., 2017. – Simbolika hrvatskih banovaca, *Numizmatičke vijesti*, 59, Zagreb, 137-155.
- BRUNŠMID, J., 1903/4. – Najstariji hrvatski novci, *Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu*, 7, Zagreb, 182-199.
- ČULJAK, N., ŠUĆUR, J., 2010. – Novac hrvatsko-ugarskih kraljeva iz zbirke Muzeja samostana sv. Ante na Humcu (Hercegovina), *Acta numismatica, Zbornik radova 6. međunarodnog numizmatičkog kongresa u Hrvatskoj*, Zadar.
- DIMNIK, M., DOBRINIĆ, J., 2008. – *Medieval Slavic Coinages in the Balkans : Numismatic History and Catalogue*, London.
- DOLENEC, I., 1993. – *Hrvatska numizmatika od početka do danas*, Zagreb.
- ILKIĆ, M., 2010a – Arheološka topografija srednjovjekovnoga Sotina, *Zbornik Stjepan Gunjača i hrvatska srednjovjekovna povijesno-arheološka baština : zbornik radova sa Znanstvenog skupa Stjepan Gunjača i hrvatska srednjovjekovna povijesno - arheološka baština 1 u povodu 100. obljetnice rođenja akademika Stjepana Gunjače Split 3. - 6. studenog 2009.*, Split.
- ILKIĆ, M., 2010b – Arheološki dokazi kontinuiteta naseljenosti Sotina, *Arheološke spoznaje o Sotinu - rezultati probnih istraživanja 2008.- 2010.*, Vukovar.
- KOLARIĆ-DIMITRIJEVIĆ, M., 2013. - *Povijest novca u hrvatskoj od 1527. do 1941.*, Zagreb.
- KORČMAROŠ, L., 1992. – Prestanak kovanja slavonskih banovaca i rad Zagrebačke kovnice do 1540. godine, *Numizmatičke vijesti*, 45, Zagreb, 38-47.
- KRASOV, G., 1980. - Kratak pregled srednjovjekovne numizmatike Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, *Numizmatičke vijesti*, 34, Zagreb, 3-14.
- METCALF, D., M., 1966. – *Coinage in the Balkans*, Chicago

- MILINOVIĆ, A., 2002. – Hrvatska novčarska baština, *Hrvatska revija*, 2, Zagreb, 41-49.
- MIMICA, B., 1992. - *Numizmatika na povijesnom tlu Hrvatske*, Rijeka
- MIRNIK, I., 1991./1992. - Skupni nalazi slavonskih banovaca u numizmatičkoj zbirci Arheološkog muzeja u Zagrebu, *Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu*, 24-25, Zagreb, 183- 248.
- MIRNIK, I., 1993. - skupni nalazi slavonskih banovaca iz Bihaća, *Numizmatičke vijesti*, 46, Zagreb, 56-61.
- NUBER, K., 1897. - Prinos kronologiji slavonskih novaca, *Glasnik zemaljskog muzeja*, Sarajevo.
- RENGJEO, I., 1936. – *Prvi hrvatski novci*, Sarajevo.
- RENGJEO, I., 1939. – *Početak kovanja slavonskih banovaca*, Sarajevo.
- SMAJLAGIĆ, R., 2013. – Neke tipološke oznake na slavonskim banskim denarima kovanim za Stjepana V. (1270.-1272.), *Numizmatičke vijesti*, 55, Zagreb, 38-43.
- ŠEPAROVIĆ, T., 2011. – Skupni nalaz novca četrnaestog stoljeća s Bribirske glavice, *Starohrvatska prosvjeta*, 38, Split, 215-230.
- TRUHELKA,Ć., 1897. - Slavonski banovci, *Glasnik zemaljskog muzeja*, Sarajevo.

9. Sažetak

Banski denar je novac kovan za prostor srednjovjekovne Slavonije. Bio je cijenjen novac velike čistoće srebra koji je doprinosio ekonomskom rastu tog područja. Početak njegovog kovanja se pripisuje Beli IV., a kraj, Ludoviku I. i njegovoj kćeri Mariji. Često se nalaze kao pojedinačni nalaz, međutim postoje i skupni nalazi ovog novca. Na aversu je prikazana kuna koja je najčešće između dvije šestokrake zvijezde, dok je na reversu križ sa dvije poprečne grede. Iznad velike grede su se nalazili mjesec i šestokraka zvijezda, a ispod nje dvije okrunjene glave. Na lijevoj i desnoj strani greda su se nalazile sigle prema kojima se ovaj novac najlakše datira.

Ključne riječi : banski denar, srednjovjekovna numizmatika, skupni nalazi, ikonografija

10. Abstract

Banski denari

Banski denar is a type of coin that was minted for use in territory of medieval Slavonia. It was a type of coin that was very pure in silver and was very valued. It helped in the economic growth of the aforementioned territory. The start of the minting of the banski denar is tied to Bela the IV. It is generally thought that he started minting these coins. The ending of mintage of these coins was because of Ludovik I. or his daughter Maria. They are often found as single coins, but can also be found in larger numbers together. On the avers is a marten who is most commonly shown between two six-cornered stars. On the revers is a large cross with two horizontal beams. Above the large beam is a six-cornered star and a moon. Below the large beam are two heads, each with a crown on them. Left and right of the large beam are the sigles according to which we can date the coins more easily.

Key words : banski denar, middle ages numismatics, group findings, iconography